

Свет. Ћоровић

РАЗОРЕНО ГНИЈЕЗДО

ПРИПОВИЈЕТКА

из

Мостара.

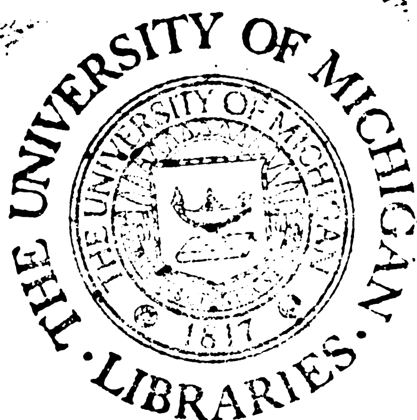

Прештампано из „ЗОРЕ“ за 1898. г.

У МОСТАРУ,
издање и штампа издавачке књижарнице
Ђ. ПАХЕР И КИСИЋА
1898.

— Цијена [illegible] новч. —

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
·LIBRARIES·
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
1817

Ćorović, S.

Свет. Ћоровић.

РАЗОРЕНО ГНИЈЕЗДО

Приповијетка из Мостара.

У Мостару,
ИЗДАЊЕ И ШТАМПА ИЗДАВАЧКЕ КЊИЖАРНИЦЕ
ПАХЕР И КИСИЋА
1898.

Његовој Свјетлости

КЊАЗУ

МИРКУ ПЕТРОВИЋУ

великом војводи

Грахова и Зете

у знак

највећег поштовања

и

најискреније оданости

Писац.

РАЗОРЕНО ГНИЈЕЗДО

I.

пустила се башча управо до Неретве. Високе и granate воћке пружају се дуж ње са двије стране, а између њихових грана стидљиво извирују рујни плодови и на неким мјестима, по које гњездашце птица пјевачица, које од ранога јутра па до мркле ноћи пјевају умиљате пјесмице, несташно скакућући са гране на грану. Испод воћака наџикала је густа трава, а мало даље виде се лијепо окопани оџаци[1]), гдје расте главати купус, грашак,

[1]) леје.

лук и друго поврће. На дну башче има једно чистије мјесто, обрасло фином дјетелином, а испод њега по ситноме, бијеломе пијеску запљускују валови бучне Неретве, која вјечито шуми, журећи се далеко — у крило бескрајноме Јадранском мору.

Ту, на тој дјетелини, сваку вече, пошто би мујезин укујисао и правовјерни отклањали акшам-дову, састали би се пет старијех јарана. Обучени у велике, широке чакширс, заогрнути џубом, а са великим турбанима око главе, прекрстили би они ноге и гладећи бркове и браде, разговарали би се о свеме и свачеме. Дуги чибуци, са правим ћехлубарским такумима на врху и великим земљаним лулама при дну, били су им увијек у рукама, а више њих се колутао провидан дим и исчезавао у ваздуху. Осим тога обично је поред њих стајао и велики кахвени ибрик, те би сваки час точили кахву у мале филџаниће и присркивали.

Најстарији од јарана Јусуф-ага имао је, можебит, око осамдесет го-

дина. Био је дугуљасте главе, која је, — пошто је коса увијек била обријана, — изгледала као јаје; густе обрве наднијеле му се над упалим граорастим очима као каква стреха; нос му велик, сличан патлиџану; уста широка, бркови овелики, а дуга сиједа брада спушћала му се до половине прсију. Глас му дебео и крупан, као да излази из проваљене бачве, а ако је говорио што год јаче, није могао а да оне око себе не упљује.

Други је био Муј-ага, мален и сухоњав старчић, који је сваки час кашљуцао. Његово лице било је жуто и осуто ситнијим и крупњим пјегама. Под носом није имао бркова, него неколико длака, што су стршиле као у мачке. И брада му је била ријетка, што 'но кажу, да кроза њу можеш виђети деветера небеса. Његова је главна врлина била, што није много говорио, — није му дао кашаљ.

Далеко друкчији од прве обојице, био је Махмут-ага, трећи јаран. Висок, да би могао с неба тахране докучити, а танак као трстика. Он

није носио турбана, него је имао на глави црвени фес, са великом мавеном китом. Нос му бијаше као орловски кљун; очи јастребасте, малене; бркови смеђи; уста страшно велика, а кад их отвори, виде му се само два зуба и то један предњи и један очњак. Због тога је и шушкао при говору. А он је баш највише и говорио, па и то већином хвалећи себе. Хтио не хтио, вјеровао му или не вјеровао, — морао си га пажљиво слушати, ако хоћеш, да си с њиме у љубави. Све што је причао, причао је озбиљно и с таквим увјерењем, да му се мораш дивити. А ни двије ријечи нијесу му биле истините, те због тога, осим његових јарана, ријетко који да му је вјеровао.

Четврти Салих-ага и пети Мемиш-ага били су браћа. Обојица су била налик један на другог: крупни, дежмекасти, великих глава са великим брковима и дугим брадама. Обојица су радо шутили, али по каткада могли су врло много да говоре.

На свакоме састанку најчешће је

починјао Јусуф-ага. Он је обично претресао све оно, што се догађало у Мостару и околици. Обично би почео са најситнијим ситницама, као на примјер:

— Омбашићу се јуче отелила крава. Теле му, кажу, големо.

— Јес' колико друга два, — вели Мемиш-ага.

— Јес', валахи, колик' 'четири! — упада Махмут-ага.

А тада би мало по мало почели да прелазе и на крупње ствари, све док би дошло до најкрупње — о војсци. Ту је опет Салих-ага знао понајбоље да прича. Он би почео са Русијом, па би обредио сваку државу напосе, говорећи како је свака „слаба". И тек кад би дошао до Турске и Султана, тад би се одушевио. Хвалио је Султана, хвалио је Стамбол, хвалио читаву војску и понаосеб разне паше, миралаје и кајмекаме. У тим тренуцима он није могао да остане миран, него је непрестано скакао и викао, док му најпошље глас не промукне.

А они су га слушали са необичном пажњом. Сваки упро очи у њега и гута му ријечи, па чак и Махмут-ага; само по каткада, кад би Салих-ага што год „крупно“ избацио, промигољио би се он на своме мјесту и гледао, да и он може испричати што год још крупније. Но и он би се опет смирио и даље слушао Салих-агу, те кад би овај довршио свој говор, тад би са осталима хвалио Султана и остало.

У очима свијех јарана, Султан је био највећи човјек на свијету и све, што је његово и од њега, поштовали су, као да је то у Корану записано. Неколико пута борили су се они за њега и то јуначки, храбро, како само знаду да се боре они, које је кршна Херцеговина у своме крилу одњихала. Чак су се окушали и са јуначким Бошњацима, кад се они, под Хусеин-капетаном побунише противу Султана и Османлија. Уз јуначнога Али-пашу Ризванбеговића и још неке Херцеговачке муселиме, придружише се и они и вољни су

били да се бију са сваким, који је само могао да дигне глас против Султана и браће Османлија. (Јер, не гледајући на народност и језик, ове наше аге, ради вјере, вољели су Османлије као праву браћу.)

Са Бошњацима, које је предводио Туран-бег Сарајлија, окресали су се код села Брњакова и разбили их, а кашње су се побили и код Стоца. У Стоцу су се, са Али-пашом затворили у тврђаву кад их их је опколила велика војска Златара Сарајлије; но и ту сретно прођоше.

Најпошље, кад је покорена сила Хусејин-капетанова и кад је Алипаша постао господар Херцеговине, они су се повратили у свој Мостар и ту опет живили мирно, као и прије.

Сви јарани радо су се сјећали ових бојева, ђе су се показали Султану као вјерни и одани синови, а гдје су уједно стекли наклоност Алипаше. Махмут-ага радо је причао читава чудеса од јунаштва, што их је починио, — ма да му иначе ни пушка ни сабља не бијаху најмилије.

— Једном, — прича он, — ја баш пош'о да обиђем стражу, кад ефендум бенум (ту Махмут-ага превуче палцем и средњим прстом испод бркова) иђу три уходе из Сарајлијине војске, па све нешто загледају око града... А ја ти, не будавши лијен, потегнем малу пушку, па и не никшанећи одапех. Пуче пуста пушка к'о гром, а они сва тројица падоше. Потљен ти ја пођо' да и' прегледам, кад једноме зрно прошло кроз главу, другоме кроз прси, а трећем изнад трбуха... Е, зар то није јуначки?

— Јес' јес', — потврђују му јарани, као да су све то својим очима гледали и баш се ни један не показа, да му не вјерује.

Тако су они проводили увијек, па нико да се нађе, да их узнемири или да ма и мало пореметити њихово уживање.

II.

Махмут-ага живио је иначе врло лијепо. Имао је лијепу кућу, уз коју је била омања башча, а у кући пуно свега и свачега. Ту велике собе, по

којима су прострти фини ћилимови; ту лијеп хамам, па разно посуђе, па све — агински. А најљепше у кући што му је било, то је његова јединица — Емина.

Дивна ђевојка, као најљепша хурија, што у џенету правовјерног дочекује. Витка стаса као севлија; лица бијела као снијег; дуге косе, која јој се у двије плетенице спушћа низ леђа до ниже паса; крупних обрва; црних и ватрених очију; правилна носа и малих усташца. Бујне јој дојке отскочиле напријед, па се бијеле као млијеко испод оне танке ћерећели кошуље. По кошуљи обукла је јечерму од финог кумаша, а испод јечерме свезала је дуге, атлазли димије. Главу је повезала са новом Стамболском јеменијом, а на ногама јој жуте, златом извезене папуче.

Кад иде увија се као танка трстика пред несташним вјетрићем, па ти се чини, као да не стаје на земљу; а кад говори, чини ти се, као да слушаш жубор бисерног поточића, — тако јој је глас умиљат и сладак.

Свакоме момку довољно је било да је само једанпут погледа, па да заборави сам на се. Чини се, као да је била чаробница, што обанђија човјека, те изгуби памет и не зна шта ради... И није да се десило тако само једноме момку. Било их је много. Али она никад ни једноме не даде знака, да се поузда, е ће бити његова.

Махмут-ага био је занешен за њом. Њежнијега оца тешко да је и замислити, а камо ли наћи.

Како је остао удовац доста млад, то сву своју милошту пренесе на своју јединицу. Оженити се поново није хтио, јер се бојао, да би маћеха Емину мучила и злостављала.

И нико не би могао познати онога Махмут-агу између јарана, кад је код куће. Он обично у чаршији купи или воћа, или што друго, па носи кући. За вратима га тада дочека лијепа Емина, обавије му руке око врата и пољуби га у оба образа, а а он њу у чело.

По томе обоје оду у собу и он јој даде оно, што јој је донио.

— Ево ти, — вели, — па се забављај.

А затим је сједне поред себе, па је притисне на очинско срце и љуби, љуби... Често пута он се у оваким приликама разњежи, да му сузе низ образе полете и тад би их Емина утирала танким рукавом своје кошуље и љубила га онуда, куда су сузе текле... При вечери опет он је њу залагао и пйтао као дијете, а и она је њега непрестано нуткала.

Пошље вечере, опет би је узео поред себе и натјерао је да пјева. И кад би она, наслоњена на његове груди, извила бумбулским гласом пјесму:

Двоје ми се замилили млади
Омер момче, Мејрима дивојче
У пролиће, кад им цвати цвиће...

он би је још јаче привинуо к себи и весело климао главом, мумлајући полугласно за њом ријечи те пјесме...

Једном ријечи, ово је био ријетак примјер очинске љубави према шћери и шћерине према оцу . . .

Тако је Емина живила весело и безбрижно као птичица у ваздуху и, што је постајала старија, све се више развијала и бивала љепша и пунија. Па ипак, поред свега тога, што су јој се момци почели верати око врата, она није ни за једнога марила, нити је осјетила, да јој је неки дражи од других. На удају још ни помишљала није и кад би јој која јараница то споменула, почела би се љутити, па би по каткад и заплакала. Њојзи се чинило, да јој нико не може бити дражи од оца, нити би она коме за љубав њега оставила.

И тако је то трајало једнако и она се и даље развијала под очевим закриљем, као што се развија мирисаво гонце под сунчаним зрацима.

Махмут-ага опет није мислио да се не растаје са својом шћерком. Он, као зрео човјек, знао је, да ће се она морати удавати, па било то прије или пошље. И ма да му је било тешко, врло тешко кад год је на то

помислио, ипак је увијек мјерио и премјеравао очима свакога момка, који би у његова врата погледао. Он је хтио, да своју Емину даде таквому момку, који би био сасвим беспорочан и у чијој би кући била задовољна, као у својој. Само што никад није помишљао, да је уда на страну, јер му се чинило да би свиснуо, кад би она отишла у туђ вилајет.

— Кад је удам у Мостар, — говорио је он, — онда ћу јој долазити сваки дан; видићу је и егленисат' с њоме... Па кад стечем и унучад, ја ћу их гледат', грлит', љубит' и њихат' на свом крилу... Они ће ми тепати „дедо" и чупкат' ме за бркове, а ја ћу се шалит' и причат' им о свачеме... А ако је удам изван Мостара, онда ко зна, кад би се видили... Унучад ме не би ни знала, а камо ли миловала... Па шта би ја онда?

По читаве сахате разговарао је он овако сам са собом и заклињао се по сто пута, да му Емина неће из Мостара. Затим је и даље мјеркао

момке и очекивао, кад ће му се који јавити, па да га назове зетом.

III.

Сунце се баш склањаше западу, гријући доста слабо; изгледало је, као да се осмјехива на свакога. Мали облаци гомилаху се над каменитим Хумом, зарумењени исто као да је неко, са оне стране, запалио велику ватру па освјетљава небо. Птице умукле. Само одозго, из даљих башча, чује се ситно куцање шаргије и несташне севдалинке заљубљених момака. Неретва шуми, а са њених камених обала чује се чешће жив разговор. То се многи ахбаби разговарају о разним стварима, пијуцкајући ракију, коју су прије тога у Неретви разхладили. Осим тога многи су од куће донијели велике саксије феслиђена[1]), па пошто испију ракију, наднесу се више њега и окаде се његовим мирисом — и то им служи као „мëза“.

И Јусуф-ага, са својим јаранима,

[1]) босиок.

састао се, па, по старом обичају, почео да прича.

— Jёда[1]) што ново? — пита Мујага, пошто је неколико пута кашљуцнуо.

— Има, има јакако, — вели Јусуф-ага.

— А шта је? — запиташе сви, па упиљише очима у њега.

— Данас ми причају, да ће дођ' некакав нов мулазим... Он је Туркуша, ама веле да је кршан и да је плахо зенђил[2]).

— Ама, дина ти?

— Јес' дина ми... То сам чуо...

Сви оборише главе и ушутише. Сваки задимио из чибука, па-ти се чини, да ни о чем другоме и не мисли... Махмут-ага два три пут узви обрвама и хтједе нешто да каже, ама се опет уздржа, те не рече ни ријечи. Муј-ага отра рукавом нос и поглади се по бради, а Јусуф-ага, пошто је отурио чибук од себе, погледа по њима и поче да говори даље:

---

[1]) Има ли?

[2]) богат.

— Jȁ... Па он сад долази у туђ свит, па ће му бит' необично... Вего ми треба да га липо дочекамо к'о најбаскинлијег доста и пријатеља.. Сви ћемо липо с њиме, док се обикне... И он је к'о и ми — Турске вире...

Муј-ага још један пут отра нос, затим добро прокомеша раменима, па изрече:

— И ја тако велим... Џанум кад је наш, треба да га примимо.

— Jȁкако, — дочекаше сви као из пушке.

— Тȁма́н, — рече Јусуф-ага, — то је све липо и добро. Ама сад треба један да га прими у своју кућу.

Сви ушутише. Изгледало је, као да нијесу добро чули ове ријечи, па због тога не знаду, шта би одговорили.

— Шта велите? — запита опет Јусуф-ага.

— Ја би га примио, ама ми кућа тисна, а, валахи, нема му ко ни изметоват'... Оно моје дите не може... — рече Махмут-ага.

— И ја би га примио, ама у мене пуно дице, па он неће моћ' слушат' галаму, — додаде Салих-ага.

— А у мене нема јоргана, ни душека, ни ништа што треба за њега, — избаци Муј-ага.

Јусуф-ага само погледа по њима, па се ухвати за браду и поче је гладити. Затим се мало замисли, па онда диже главу.

— Е ја ћу га примит', — рече, — кад ви не можете, ја бѐли могу. Ама барем и ви ћете покаткад зовнут' на ручак и на вечеру.

— Пѐке ефендум. Хоћемо! — дочекаше сви.

На томе се и свршило. Попили су по двије три кахве, запалили су неколико пута на чибук, па прешли на други разговор. Ноћ се бијаше у велике спустила, кад су се растајали и сваки је био потпуно весео и задовољан.

Једнога дана дође млади мулазим у Мостар. Име му Ибрахим-бег. Лијеп младић, какав се само замислити

може. Кршан, јуначан, поносит као да је од кољена прослављенога јунака Ђерђелез Алије. Његове очи, црне и велике, стријељале су човјека погледом; нос прав и шиљаст, а испод њега избили мали, црни брчићи; коса црна као угљен, ошишана на кратко; браде није носио, него је био сасвим избријан.

Кад се он први пут појавио пред нашијем агама, стали су они као укочени и забленуто гледали у њега. Чинило им се, да у животу никад ништа љепше не вијђоше. Тек кад се мало разабраше Јусуф-ага потапша га по рамену и довикну му „аферим“; Муј-ага га загрли; а Махмут-ага пољуби га у чело, говорећи му, како је он познавао одавна и рахметли му оца, ма да га у животу никад видио није.

Ибрахим-бег зачудио се оваком дочеку, али ипак био је толико поносит, те није хтио, да и он њих грли и љуби. Он се сматрао већи од њих, те је на крају крајева дошао до тога увјерења, да они морају

бити љубазни према њему, јер је он бег, кућевић и *прави* Туркуша, а они су само аге... сличне раји.

Јусуф-ага у први мах то је примјетио, ама му је одбио на „младост и лудост“, те се ни најмање није промијенио према њему. Тако су чинили и остали, па, шта више, постадоше још и љубазнији.

— Дина ми, ’вакога га у Стамболу нема, — рече Мемиш-ага.

— Дина ми, нема га у читавој Турћији — дочека Махмут-ага.

А Ибрахим-бег се све више и више поносио, јер му ове хвале бијаху по ћеифу. Он и ако је био Туркуша, ипак је лијепо говорио српски, те је могао разумјети све, што се говори, а и одговарати на разна питања. Истина било му је много пријатније, кад би га који ословио турски и он је тада далеко љубазније одговарао. Но аге канда нијесу то ни примјетили, те су ријетко, врло ријетко избацили и по коју турску реченицу.

Јусуф-ага га је, по своме обећању, примио у своју кућу и дао му једну од најљепших одаја, по којој бијаше простро свој најфинији ћилим и двије серџаде, а дуварове окитио разним таблицама, на којима су записани стихови из Корана.

Па ни ово није зачудило Ибрахимбега. Он се одмах раскомодио као у својој кући па, шта више, говорио је, како му се ово или оно најбоље не свиди. Осим тога не свиђају му се ни неки обичаји и он је све називао „просто" и „хајвански". Јусуф-аги ово није било по вољи, али и опет није ни ријечи проговорио. Напротив и Мује-ага и Салих-ага и остали слушаху га пажљиво, те му чак и одобраваху.

— Он зна боље од нас, — вели Салих-ага.

— Знаде колик' 'ваких десет, — рече и Мује-ага.

— Валахи знаде колик' милијун, — избаци Махмут-ага.

— Није шала он је у Стамболу књигу учио, — рече Мемиш-ага, пошто

је подигао сарук[1]) и почешао се по глави.

И најпошље сви су сматрали за срећу, што су се с њиме познали и што ће он од сада мало више с њима јаранити и ако, по годинама, бијаше много млађи од њих.

IV.

Махмут-ага није могао да одоли срцу, а да Ибрахим-бега један дан не позове на ручак. Прије тога он је већ Емини причао о њему и хвалио га тако, као да га је Бог зна како познавао. Довео је чак и на то, да је он (Ибрахим-бег) некакав далеки род самоме великом везиру и да неће много проћи, па ће и сам постати везир.

Емина га је слушала врло пажљиво, те најпошље од срца зажели, да што прије види тога урнек-момка.

И кад је Ибрахим-бег дошао, Махмут-ага га је дочекао да не може бити боље. Почастио га најприје кахвом и духаном, а по томе су

[1]) турбан.

сјели за ручак... При ручку је Ибрахим-бег већином шутио, а Махмутага је једнако говорио, то о овоме то о ономе, онако преко залогаја. Наравно да се тај разговор није могао свршити, а да он не исприча нешто из свога живота, с чиме би задобио већу важност у очима Ибрахим-бега. Пошто је отро уста чевром и превукао рукавом преко бркова, поче да се тужи, како сви младићи, што су се данас опасали снагом, нијесу ништа него сами зечеви, што не смију честито ни погледати у душманина, а камо ли му на мејдан изаћи.

— А ја сам једном дочек'о десеторицу, — рече. — Пош'о ја у Невесиње, кад ме, ефендум бенум, у Бишини дочекаше хајдуци. Бйр[1]) сам их поглед'о, одмах сам виђ'о да их' има десет... И они ти липо прифатише за ноже, па како ће пут мене. „Оканите се ћорава посла!" довикнух ја. Ама хич! Они ни хабера, него ми се баш примичу... А ја ти се,

[1]) Чим

ефендум бенум, ражљутих, па само што исуках сабљу.... И нијесам три пут махн'о око себе, кад сви леже мртви к'о овце на касапници.

Ибрахим-бег га само погледа, али не рече ништа. По томе се могло познати, да потпуно не вјерује у Махмут-агино причање. Но, по његовој срећи, Махмут-ага не бијаше то примјетио. Он се занио својом причом, па све сијева очима и удара руком, као да збиља кидисаје на каквога душманина.

Тек пошто се са свим умирио, погледа отвореније у Ибрахим-бега и запита га:

— Хе, зар то није јуначки?

— Јуначки, — потврди Ибрахим-бег као од биједе.

Махмут-ага се сада поносно испрси и запали чибук. Затим потеже машице иза силаха, па њима извади из дагаре ватре и припали. Међутим је једнако испод ока посматрао Ибрахим-бега, да види: гледа ли га и чуди ли му се? Но Ибрахим-бег бијаше оборио главу, па нити гдје гледа,

нити што говори. Махмут-аги се ово већ није допало, те поче да прича о другим стварима, које су биле још крупње, те се због тога још више одушевљавао и заносио у причању.

Једва једном учини му се, да је говорио доста, па обори главу и поче да гледа у ша́ре на ћилиму.

А Ибрахим-бег се диже и рече, да је вријеме поласку.

— Па дй ћеш? — запита га Махмут-ага, — Сйди још.

— Доста је, — рече Ибрахим-бег и пође. Махмут-ага скочи као какво момче и пође пред њим.

И баш они ступили пред собу, кад из друге собе извири Емина, ама тако, да је отац не опази. Но Ибрахим-бег је ипак опази и стаде запањен. Она се брже сакри у собу. Ибрахим-бег мало причека и опет пође. А она се тада поново појави. Он се окрену и сагледа је добро. Нити је могао да проговори, нити да ишарети[1]), него се збунио као какво дијете. Затим пође за Махмут-

[1]) говорити рукама, знацима.

агом, који се зачуђено окрену, не знајући, зашто овај застајкује.

— Разгледаш ли кућу? — запита га.

— Разгледам.

— Па ваља ли?

— Ваља.

— 'ваке куће нема у Мостару. Није то што је моја него 'нако. Неби је прод'о за хиљаду дуката.

Ибрахим-бег не одговори ништа, него се окрену још два три пут, да види: хоће ли угледати Емину? Но она се више не појави. Тек кад су дошли до авлијских врата, зачу он њезину пјесму:

Липа ти је у Алаге љуба,
Те липоте у свој Босни нема,
У свој Босни и Херцеговини...

Он стаде и ослушну, па опет пође даље.

— Кога још имаш? — запита он Махмут-агу.

— Имам само шћер.

— Твоју?

— Моју

Ибрахим-бег га зачуђено погледа,

као не вјерујући у његове ријечи, али опет није волио да то Махмут-ага на њему позна, те хтједе још нешто да га припита. Но и опет се смисли, да је паметније ако узшути... Оборене главе ишао је и трудио се, да пред очима измами њезину слику. Али му то не пође за руком. „Валахи ћу је још једном видити, па шта било да било, — рече у себи. — Кршна је к'о упис!... Баш ваља!...“

Кад се растао са Махмут-агом, Ибрахим-бег је одма отишао у једну берберницу, гдје се најчешће састајао са својим млађим јаранима. То је била стара берберница, као што су обично све наше бербернице. Шиша јој сва поцрнила, зидови чађави, а по ћошама су пауци одавна разапели своје густе мреже и били су сигурни, да их нико покварити неће... Наоколо су од простих дасака начињене сећије, на којима обично сједе послени и беспослени гости. На једноме зиду висе објешена два три пешкира, а тако и неколике бри-

јаће бритве задивене за подужи кајиш, који је чврсто прикован за зид. На сриједи берберница је једна дрвена наслоњача, на којој се брије, а више ње виси, о шйшу објешена измиваоница. Кад није било муштерија, тад је на наслоњачи сједио бербер, мален и ћелав човјек, са старим упљеснатим фесом на глави, застрт широком бошчом, која је на три четири мјеста прогорила, а с једнога се краја сасвим отрцала.

Ибрахим-бег туде није никога нашао, осим бербера и једног од најмлађих јарана Ђул-агу. Пошто је учинио „темена“ и назвао „мехраба“, сједе он одма до Ђул-аге и клепнувши га по рамену запита:

— Шта радиш?

— Сйдим.

Ибрахим-бег обори главу и поче се мислити, како би започео говор. Видећи да Махмут-ага много лаже, он никако није могао потпуно да вјерује, да је *она* његова кћи, ... Он замоли бербера да донесе кахву, па пошто остаде сам са Ђул-агом рече:

— Био сам у Махмут-аге.

— Кад? — упита Ђул-ага.

— Данас.

Ђул-ага му намигну.

— Па јеси ли што видио?

— Јесам, — рече Ибрахим-бег и поцрвени до ушију.

— Па . . . ваља ли? — запита Ђул-ага,

— Ваља.

— То је Махмут-агина шћер... Нема лй̂вше цуре у нас.

Ибрахим-бег се поново замисли. Сад се увјерио, да му Махмут-ага није слагао, него рекао баш праву истину . . . И због тога он за час стече увјерење, да је Махмут-ага добар и ваљан човјек и да га мора више цијенити него и једног другога. Шта више још се поче домишљати, да ће бити најбоље, ако буде сваку Махмут-агину лаж потврђивао, па макар како крупна била. Та шта још човјек неби учинио за онаку ђевојку!

— Само, само да је још једном видим, — рече у себи . . . Ама во-

лио би него да постанем бимбаша... Није фајде, треба да окренем липо са Махмут-агом.

И иза тога он задовољно поглади десни брчић, лукаво се осмјехнувши, јер је био потпуно увјерен у се, да ће извојевати оно, што жели.

V.

На лијепоме коњу зеленку, који поносно уздигнуте главе корачаше кроз уске улице, јахао је млади Ибрахим-бег. Укочио се у лијепом стамболском седлу, као да је прикован за њега. Искићене узде чврсто је држао у рукама и час их затезао, а час попушћао. Заиста дивота га је било погледати! . . . Многе старе аге застајале су на путу и посматрале га, а многи младићи истрчали би из берберница и дућана и гледали за њим, све док не би замакао за какву ћошу.

Било их је чак, који су се до земље сагибали и чинили му „темена“, но он се није ни обзирао на њих, него је гонио коња даље.

Но кад је дошао близу Махмутагиних врата, затеже узде још боље те му поносити коњиц диже главу још више, — а он сам испрси се што је боље могао.

За канатом од врата стајала је Емина и по каткада је извиривала, да види ко пролази.

Ибрахим-бег је опазио кад јој се приближио, па ободе коња, који се нагло пропе на стражње ноге. Он је поздрави.

— Акшам хајир олс'н, — па одмах пријера коња пред врата.

Она се сакри за канат.

— Не скривај се од мене, — рече јој он, — јер сам ја јабанција... Не бој се, нећу те коњем прегазити... Та ти си липа к'о Ђурђијанка!... Ни Ђурђијанке нису таке... Видио сам их ја млого, ама кад ономадне тебе угледах, е, чини ми се, да ти у свиту равне нема... Дина ми, све ти је овако к'о што ти говорим.

Емина не одговори ни ријечи, него се само осмијехну.

— Изађи, — замоли је он опет, — само да те видим . . . И ја сам јединац у мајке, а ти си јединица, па шта би боље!

Емина полахко откучи канат и указа му се.

А Ибрахим-бег се и опет укочи, па баш ни ријечи не може да проговори. Упро погледом у њу, па је само мјери од главе до пете.

— Аман јараби! — рече након дуге почивке. — Ко би помислио, да у Мостару има оваких дивојака!

Тад јој добаци једну ружу, што је држао у рукама, а затим ободе коња и пође даље. Но није се одмакао ни добрих стотину корачаји, кад му дође жеља, да је опет види. И хтједе да окрене коња и да се врне, — али му се учини да је срамота од свијета.

А иза тога поче сам себе корити, што се онако збунио, кад му се она јавила и што јој није макар што казао . . . Да јој је рекао само једну ријеч, било би му лакше, а овако... она је лијепо могла познати на ње-

му, да се је застидио као какво дијете . . . И шта ће она помислити? Шта ће рећи? . . . Ко зна!

И он у љутини удари коња што је јаче могао, а коњ се трже и поче нагло трчати кроз сокаке. Људи су се склањали с пута, ђеца су вриштала, но он их никако ни чуо није, а камо ли видио. Та он би читав свијет коњем прегазио, кад би само могао, — тако је био слијеп и распаљен.

Тако је јурио дуго, дуго, па никако да га остави то чудно расположење; него баш на против све је више и више и више бјеснио. Тек пред вече дошао је Јусуф-агиној кући сав уморан и изломљен. Кад је сјахао с коња није се честито могао да одржи на ногама, него је тетурао као пјан . . . Требало му је, дакле, доста починка, одмора . . .

Па ипак се није дуго одмарао. Отишао је у своју собу, па нити је вечерао, нити је, по обичају, попио кахву, него онако сјео на миндерлук,

загњурио главу међу руке, па мисли само о њој . . . и само о њој . . .

Сјутра дан, кад су се аге поново састале, дође им Ибрахим-бег. Ријетко који пут да се десило, да им он не учини друштво. Но овај пут кад је дошао, био је блијед. Очи му поцрвениле, брчићи му се накострéшили, а сав изгледа изнемогао и ослабљен.

— Шта ти је? запита га Јусуф-ага.

— Ништа.

— Јеси ли хȁста?

— Јок.

— Па што си таки?

— Нисам спав'о . . .

Сви се задовољише са овим одговором, те га нијесу више ни припиткивали. Чак је и Махмут-ага шутио, а то је свакако ријеткост. Он бијаше скинуо фес, па мирно поправља киту, која се бијаше замрсила... Остали сви оборили главе и пуше.

Ибрахим-бег случајно погледа у Махмут-агу, па и ако не бијаше потпуно расположен, опет му дође воља

да га што год запита и да се разговори с њиме, те да би му се тиме што боље додворио.

— Што си се ти замислио, Махмут-ага? — рече онако из небуха.

Махмут-ага подиже главу и погледа га.

— Па . . . ништа, — рече. — Сви се ућутили па и ја . . .

— А ти баш липо говориш, — рече опет Ибрахим-бег; — мог'о би те слушат' и гладан и жедан . . . Ама, богме, због тога си и чувен . . .

Јусуф-ага зачуђено погледа у бега.

— Како чувен? — запита.

— Липо, — дочека Ибрахим-бег одмах и превуче руком преко бркова. — Ја вам нисам прије прич'о, ама сад вам велим, да сам у Стамболу слуш'о за Махмут-агу.

Све аге пажљиво упријеше очима у Ибрахим-бега, па само зинули да чују: шта ће још проговорити . . . А Махмут-ага сабра обрве, накашља се и погледа значајно преда се, чинећи се, као да га то не занима и као да је то нешто врло обично.

— Слуш'о сам како егленишу: да у Мостару нема паметнијег чо'јека од Махмут-аге . . . Кажу да се ни муфтија, ни кадија не могу с њиме барабарити. Он вазда зна шта говори, а није к'о други, да дуцне па макар шта . . .

Махмут-ага није могао више да се одржи мирно, него се поче по мало вртити на мјесту, а прси избаци поносно напријед.

Ибрахим-бег то опази, те лахко се осмјехнувши настави:

— Jȁ . . . Сви га фȃле . . . И баш би им драго било, да дође у Стамбол, па да га виде.

Махмут-ага сад сасвијем диже главу и погледа по јаранима, као да их пита: „чусте ли ово?“ А они га само запањено гледају, па баш ни један не умије да му што каже.

— Ја сам и сȃм мислио у Стамбол, — рече он, — ама кад ме желе, отићу, вȁлахи, најдаље кроз по године . . .

— Ама, болан, оклен се то за те дочу? — запита Јусуф-ага и мла-

тну руком муху, која му баш у тај мах паде на кољено.

А Махмут-ага разрахатлејисан затури фес на потиљак и дочека:

— Добар се глас чује далеко... А богме и распитивали су за ме... Зар нису? — рече и окрену се Ибрахим-бегу.

— Распитују се и сад, — рече овај, — чим дође когођ из овог вилајета, одмах га питају: како је Махмут-ага?

— Ама ми то нисмо чули...

— Ех, у нас се ништа не чује... Ми смо к'о хајван, — дочека опет Махмут-ага и опет се окрене Ибрахим-бегу. Да је могао, загрлио би га и пољубио по стотину пута, а у себи се тврдо зарекао, да ће га још, макар десет пута, зовнути на ручак... Сад је и сâм почео тврдо да вјерује у своју памет, мислећи: да остали Мостарци ни из далека не могу да се с њиме мјере. Та то су и Стамбблије казале, а они нијесу кратковиди, да не могу процијенити чију памет... Истина, и њему је

чудновато било: како то они дознадоше за њега? — Ама и то се дало лако протумачити, јер се за паметне људе дозна свуда, па макар они били стотину аршина под земљом, а не на земљи к'о и други људи.

Кад је пошао кући, једнако је путем размишљао о томе и само о томе, те због тога бијаше необично задовољан . . . Једнако се осмјејкивао путем, а ако би кога сусрео, радосно би га поздрављао руком и иза тога се по неколико пута окрећао, да види: гледају ли га.

Узгред је сврнуо неком бакалу, те купио јабука, крушака и кестена, завезао у чевру и понио Емини.

Она га је дочекала баш на собним вратима и загрлила га, а он се само осмјехну и одмах јој пружи све, што је донио.

— Био сам ти, — рече, — сад са јаранима . . . Био је тамо и Ибрахим-бег.

Чим је чула ово име, Емина поцрвени, па се приви уз оца и јаче га загрли.

— Кршан је оно момак! — рече он. — Јазук што није Мостарац!... Е, кад говори, свака му је рич паметна, — к'о из сира изрезана...

Емина не одговори ништа, него га само гледаше својим лијепијем очима, као да жељаше, да још о њему говори.

А Махмут-ага и не гледајући на то настављаше и хваљаше све више и више и све одушевљеније. Најпошље рече, да није ни чудо што је Ибрахим-бег таки, јер је он унук великога везира, чија мајка бијаше сестра самог патишаха. (Он бијаше заборавио, да је прије говорио Емини, како је Ибрахим-бег само у сродству са везиром.)

Емина га је слушала врло пажљиво и потпуно му вјеровала, те кад је Махмут-ага свршио, она је од срца зажелила: да од некуда бахне Ибрахим-бег, те да га само види, макар и не проговорила с њиме. Та он је тако лијеп, а тако фино говори! А то се њојзи необично допадало.

VI.

Једне вечери засјео је Муј-ага са својом кадуном Дудом за вечеру, па се нешто разегленисали.

— Ноћас сам снила, како наш пијевац стоји на прагу, па кукуриче из свега грла, — вели она.

— А мени је данас коњска муха три пута падала на образ . . .

— Аман јараби, шта ли ће то бит'?

— Па . . . имаћемо однекле мусафира,[1]) — рече он.

Дуда се мало замисли, па онако замишљено проговори:

— А оклен би био мусафир?

— Ко зна! Може из Невесиња доћ' твој Ибро. (Дудин брат.)

Дуда заврти главом и уздахну.

— Е-е-е-е кад би дош'о! . . . Ама неће! . . . Он долази само око Алеђуна (Илин-дан) . . .

— То и ја знам, — рече Муј-ага, — ама опет . . . (Ту се силно закашља) . . . знаш . . . к'о можебит' он сад има каква посла . . . (и опет

[1]) Госта.

кашљуцну). А најпошље нек дође ко хоће! . . Имамо га 'дй примит' . . .

— Имамо, шућур Алаху![1])

И обоје ушутише . . . На пољу је падала киша и полагано тукла у мале пенџерчиће, што гледаху у авлију . . . Испред куће чула се шкрипа некаквих кола и урликање комшинског пса; — а на некаквој даљој џамији зачу се звонки и пријатни глас старога мујезина, који укујисаше јацију . . .

Док у тај мах куцну халка на вратима.

— Ко је? — запита Дуда и скочи.

— Мухареме! Отрчи па отвори! — довикну Муј-ага.

Мухарем, стари и погрбљени субаша, баш је у тај мах пушио пред собним вратима, па онако преко воље устаде и гунђајући пође преко авлије, да отвори врата.

Муј-ага и Дуда опет, наперили уши, па само слушају: ко ће бит'?

— А . . . а . . . а . . . зачуше они најприје изненађен глас Мухаремов,

[1]) Хвала Богу.

а одмах за тим брзе кораке, који се за час приближише . . .

Муј-ага хтједе да отвори собна врата, но она се и сама отворише, а на њима се указа млад, једар момак, у џуби и са ахмедијом[1]) око главе.

— Алија! — врисну Дуда и рашири руке, а Муј-ага готово рикну, па полети младићу.

— Алија наш!... Ама, дина ти, зар си ти!... Их, болан, како си се промијенио. (Сад се и опет закашља).

Алија сави Муј-аги руке око врата и притиште га на груди свом снагом, те га поче љубити . . . Но у тај час прилети и Дуда.

— А зар не видиш мене, хајинине! — рече као прекорним гласом, па полахко одгурну Муј-агу и загрли Алију. Кад је наслонила главу на његове прси и пољубила га, облише је сузе као киша. Плаче, плаче непрестано, а све га јаче привлачи к себи.

— Си-и-ине мој . . . Зла-а-ато моје! . . . изговори кроз плач, па га

[1]) Турбан, сарук.

још више обасу топлим пољупцима. Љубила га је по образима, по врату, по очима, — свуда!

Мује-ага гледаше све ово, па се и њему даде на плач и сузе му полетише низ образе... Но ипак му се учини, да је то срамота, па приступи к њима и шчепа Дуду.

— Дё, не плачи сада к'о дите!... Сйди!... Сйди и ти Алија, ево код мене.

И Алију сједоше у сриједу, а њих двоје око њега, па га загрлили. Дуда још никако не може да задржи суза, него их баш пустила нека се лију, па упиљила очима у сина и ѓледа га, као да га се никад нагледати не може.

— Знао сам ја, да ће неко доћ', — рече Мује-ага и закашља се, — ама нисам ни помислио, да ћеш баш ти... Е, види ти њега!... Баш си хајинин!... Ни да нам поручиш, да ћеш доћ'...!

— А што ћу поручиват'?

— Па да те ливше дочекамо...

Кад Мује-ага спомену дочек, Дуди свану пред очима, па се објема рукама пљесну по кољенима.

— Куку мени махнитој! — викну... — А ја те и не питам: јеси ли гладан? Ето, — што је мати!... Само би га гледала, а да ни на што не мислим...

Па као да доби крила, отрча у кућу и поче да спрема.

Међутим је Муј-ага припиткивао Алију о свачеме.

— Ама како ти дође?

— Липо.

— Оклен?

— Из Сарајва.

— Хм... не ваља, што ми ниси поручио... Знаш, ја би то каз'о, Јусуф-аги, Махмут-аги, и осталим, па би смо се сви овди састали, па би нам ти прич'о о свему...

Алија се осмјехну.

— Па, ето... Има вакта... Састаћемо се често пута...

У то уљезе Дуда, носећи чимбур, хљеба и сира.

— Ево!.. Нема данас ништа више... А да сам знала, било би свачега.

Па остави све пред Алију, те и опет сједе поред њега, па поче гледати како једе... Све јој се чинило, ако се одмакне од њега, да неће онлико јести, као кад је она ту, јер га не би имао ко ни понудити. (Пошто Муј-ага не умије никога нудити).

— Једи! Једи! — говорила је она сваки час, — 'вакога чимбура у свиту нема... Ја умйм липо испећ'... Ти знаш...

Затим се окрене Муј-аги, па поче да прича:

— Кад је био дите, (и показа руком на Алију) увик ми је говорио: пеци ми, мајко, чимбур и халву. Нико не зна тако испећ'...

Па се примакну Алији и пољуби га у оба образа.

А он се само осмјехну, једући и даље тако слатко, да су му све заушнице пуцале...

Алија је био јединак Муј-агин и Дудин. Истина, они су имали и више ђеце, али им помријеше од оспица. Кад је Алији било петнајест

година, одведе га амиџа Хасан у Цариград и даде га на школе, да се изучи за софту. У Цариграду је био неколико година, а затим се врати у Босну и дође у Сарајево... У Сарајеву се упозна са многим младим беговима, који га задржаше пуне двије године. Сви ови бегови бијаху задахнути духом Хусејин-капетана и бијаху заклети непријатељи Османлија. Па како и Алија, још из Цариграда, бијаше напојен мржњом према Османлијама, то се није никад ни раздвајао од својих милих бегова, него су се увијек заједно веселили и проводили.

Они имађаху и своје састанке, на којима су претресали о свеме и свачеме, само како би час прије осветили пад Хусејин-капетана и Босну потпуно ослободили од Стамболског господарства. Нарочито су увијек говорили против сарајевских везира, који долажаху из Стамбола и управљаху читавом земљом. Ријетко који од тих везира да се одликовао добротом и племенитошћу срца; скоро

сви бијаху прави тирани и зулумћари, чијим бијесним ћеифима морао је угађати како најнижи рајетин, тако и најпоноснији бег и ага.

Природно је дакле, да се млађи одупираху томе, а жеља њихова, да буду сами себи господари, била је потпуно оправдана. И јавно и тајно они су радили на томе, да дигну нов устанак, који би донио потпуни пораз тирана, а њима славу и слободу.

— Убијајмо Османлије! — тако су међусобно говорили. — Они и нијесу наша браћа!. Ни говор им није као наш! Не треба их штедити!

Алија је био од најватренијих млађих поборника, а пошто је био врло рјечит, то је сваки час постајао омиљенији не само у његову друштву, него и ван њега.

И ко зна, колико би он у Сарајеву још остао, да се не деси један догађај, који га је веома потресао.

Једне вечери сједио је о у друштву са својим ахбабима[1]), кад му

[1]) Друговима.

се приближи један зафтија[2]) и повуче га за рукав.

Зафтија се саже и поче му шапутати на ухо:

— Бјежи из Сарајева! Везир је чуо, да си бунџија, па ако останеш још два дана, нећеш се наносити главе.

Алија запањено погледа у зафтију, па не рекавши ни ријечи, одмах скочи и оде из друштва... Сви ахбаби зачуђено погледаше за њим, али га ни један не припита ни за што.

Те ноћи појахао је на коња, а сјутра на вече био је у своме Мостару, поред свога оца и поред своје мајке.

VII.

Одмах друге вечери одвео је Мујага свога Алију, да га покаже јаранима. Они се баш бијаху окупили, па и разговор почели, кад њих двојица дођоше.

— Акшам хајир олс'н, — назваше.

— Алах раз' олс'н, — дочекаше сви, па упријеше очима у Алију, као да га не познају.

2) Полицај.

— Шта? Зар га не знате? — кликну Муј-ага . . . Ви баш не знате њега . . .

— Алија! Дина ми Алија! — подвикну Јусуф-ага и скочи на ноге.

— Алија! Јес' Алија! — викнуше, сви, па се од радости сваки помакну са свога мјеста.

А Муј-ага се само смјешкао, па мирно сједе на своје мјесто, а Алију сједе покрај себе.

— Па хошђелдум! — рекоше сви и учинише темена.

Алија одпоздрави, па узе кутију, те поче замотавати цигар.

Сад су сви поглēдали у њега и очекивали, кад ће почети да прича, јер им се није свиђао нико, који не умије причати. Но Алија је ипак шутио; цигар је и замотао и припалио, па пустио и неколико димова, а никако да почне . . . Њему као да се није најбоље свиђало у овоме друштву, па му се ради тога и уста завезала.

— Па како је тамо . . . у туђем вилајету . . . Шта има тамо ново? . . .

— запита Мемиш-ага, који није могао дуже да чека.

— Липо, рече Алија, па опет ушути, мислећи да је доста, што је и толико одговорио.

— Ама причај нам . . . рече Мју-ага и намигну му, а затим га мало гурну кољеном у кољено.

— А што ћу причат'? — запита Алија . . . Ви све знате . . . Да вам причам о Стамболу, причали су вам и други, а да вам причам о Сарај'ву — и сами га знате . . .

Ни један од ага није био задовољан са оваковим одговором, ама опет нијесу хтјели да покажу своје негодовање. Мислили су, да је и због умора, те му ради тога не хтједоше ни пребацивати.

Но Махмут-ага је ипак желио, да га по што по то изазове, па због тога поче он сам да прича.

— Липо је Сарајево, — рече. — Био сам и ја у њему . . . Па што су људи зенђили,[1]) то је за причу . . .

[1]) Богати.

Својим сам очима видио у Ибрахимовића магази, дй стоји двадесет бурета, па све пуни пунцати цекина[1]... Па и он вели да је фукара, према неким другима.

Алија погледа у Махмут-агу, да види шали ли се, а кад познаде, да овај баш озбиљно прича, тад у њему ускипи ... Он није могао да слуша лажова, па макар био и његов рођени отац, те би, шта више, готов био и да се побије.

У први мах он хтједе, да Махмут-агу пресијече у ријечи, но то му се не учини паметно, него науми, да га, на други начин, просто исмије.

— Ништа је то, — дочека он одмах чим Махмут-ага сврши, — ама ја сам видио у једнога другога, како је начинио кућу од цекина, а ни један цекин није прошупљио.

Све аге, па и Муј-ага погледаше га разрогаченим очима, а Махмут-ага само зинуо па блехне ... Најпошље му се учини, да је ово лаж,

[1]) Дуката.

нечувена лаж, па без икаква промишљања дочека.

— Е бѐли то лажеш.

— Е, лажеш и ти! — дочека Алија.

Махмут-ага се само зубима угризе за доњу усницу и као да премишљаше, шта ће одговорити, а све аге сјеђаху као окамењени, па само очекиваху шта ће бити.

Па није било ништа. Махмут-ага се уздржи, а Алија ушути — те се тако и сврши. И сад сви оборише главе, па гледаху преда се и отежу вратом, као да су прогутали незрелу оскорушу . . . Мује-ага се узврпољио, па кашљуца више него икада, а Алију једнако гура кољеном.

Јусуф-ага се најпрви прибра:

— Не ваља, — рече, — да се овди прекладамо . . . Него дедер да ми говоримо о чеме другоме.

И он сам поче да прича о некакву коњу, што га је погађао, па ипак није могао да се погоди. Но ни њему не пође за руком, да дру-

штво поново расположи.. Сви су и даље шутили . . .

— Најбоље да се растајемо. Вакат је, — рече Мемиш-ага.

Ово као да једва дочекаше.

Сви устадоше, па, тихо се поздравивши, разиђоше се сваки на своју страну. Још никад до сада нијесу се овако растављали.

— Млад па луд, — мислио је у себи Јусуф-ага за Алију.

— Крмак! Јарамаз! — говорио је опет Махмут-ага.

А Муј-ага није могао да се уздржи, да не рекне Алији:

— Баш си дите! Зар ваља онако егленисат' са старим човиком? . . .

Друкчије се Алија понашао са млађим људима. Он их је око себе увијек купио и призивао. Са сваким се грлио и љубио и причао им на дуго и на широко о свему, што је у далеком свијету видио, а што је било вриједно да се приповиједа. Кад је причао, причао је истинито, али врло живо и одушевљено, на-

глашујући сваку ријеч, а потврђујући и рукама и очима. И сви га слушаху са највећом пажњом, па ни да би се који закашљао, а камо ли што друго.

Због тога његова причања, он их, тако рећи, на јуриш освоји и сви га од срца завољеше, као да им је рођени брат, или какав најближи рођак. Сваки је хтио да буде побратим с њиме, те су се готово инадили око тога: ко га више воли.

И сви су му стајали на расположењу у свако доба. Сваки је радио, да се истакне пред њим: један је ударао уз шаргију, други је пјевао као канарин, а трећи је замећао свакакве шале и гледао на сваки начин, да расположи друштво.

А свакога петка, кад би се кренули у ашиковање, водили су и Алију собом. Пустили би њега напријед, са још једнијем јараном, а остали ишли за њима пјевајући и тамбурајући. И тад су обично застајали код сваких врата, гдје знаду да има ђевојка у кући и лупали би

дотле, док се не би ђевојка помолила иза каната и повирила их . . . А тада би и опет почели да се шале, те би им се чешће пута и мртва уста насмијати могла.

Алија није могао, а да пред јаранима не излије своју мржњу против Османлија. Кад је видио, да их је потпуно за се задобио, тад је са највећом жестином нападао тиранију, а како бијаше добар у говору, то га другови, као и обично, слушаху са напетом пажњом и баш ни једноме не бијаше по вољи, да се истакне, те да му противурјечи.

— Шта мисле Османлије? — говорио је он. — Они хоће да нам заповидају к'о момцима, а ми да их слушамо к'о господаре . . . Они мисле, да ми нисмо пуно бољи од раје, па макар што смо једне вире с њима . . . И, бива, све што нам отуда из Стамбола поруче да радимо, па били кајил или не били . . . Зар је то право? . . . Зар је то поштено?

Јарани шуте.

— Њихови везири долазе, па нашу браћу кољу и убијају к'о стоку... Колико је у Босни пропиштало мајка рад' њих?

Јарани се само погледају и климају главама, као да веле: „тако је то“, али још ни један не смије да гласно потврди Алијино мишљење.

— Па шта учинише са нашим змајем босанским Хусеин-капетаном и његовом војском? Шта учинише са сваким, који није пух'о у њихов писак? . . . Све покорише и све згазише к'о најљући душмани. . . . Па зар да њи' зовемо браћом? Зар само рад' вире да их примамо и да им 'вако слушамо сваку рич? Јо̀к! Нисмо ми ха̀јван! И ми смо људи и беговићи и кољенићи . . .

— Тако је! — гракнуше многи у један мах. Оно, о чему су чешће пута потајно мислили, није могло да и на даље остане у њима. И они нијесу дали Алији да више говори, јер сваки поче гласно да исказује своје мишљење и да псује. Млађе људе лахко је загријати и распалити!

Сваки је повлађивао Алији и он је, већ по овом почетку, могао познати, да му ријечи неће бити узалудне.

— Посиј'о сам сјеме на добру њиву, — рече у себи, — не бојим се, да ми жетва неће бити најбоља!

И са пуним срцем, а са веселим лицем растајао се са јаранима и полугласно пјевуцкајући он се је, кроз уске сокаке, враћао својој кући...

VIII.

Мало по мало, па се примаче и зима. Студени вјетар духнуо би кад и када поред обала Неретве и стари јарани нијесу могли више да сједе у омиљеној башчи, него почеше да се састају у малој, Јусуф-агиној оџаклији. То је била омања соба са храпавим дуваровима и исцрвоточеном шйшом. На једноме дувару био је назидан оџâк, који је изгледао, као предња половина огромнога феса, што му је врх дофатио до шйше, а крајеви се прилијепили уз дувар. Под њим је као мало огњиште, на коме је Јусуф-ага наложио ватру,

која час слабије час јаче гори и пуцкара, освјетљујући собу и расипљући мале, ситне варнице по њој... Уз ватру је сада прислоњен кахвени ибрик, а око њега поредани бијели филџани.

Јусуф-ага сједио је обично близу оџака сваки час гуркајући у ватру, а око њега сједили су остали.

— Мени се чини, да се нешто куха, — поче Јусуф-ага замишљено, кад су се састали неколико дана касније по Алијином доласку.

— Млађарија се помамила, — вели Мемиш-ага.

— Није се она помамила, вего их буни онај Муј-агин, — дочека Махмут-ага.

Муј-ага дотле бијаше оборио главу, а тад је уједанпут диже:

— Зар Алија? — запита.

— Јес' баш Алија! Он ти је поч'о да прича некаква чудеса, па завртио мозак млађарији. Па, ето, сад је диг'о грају и на везире и на све Османлије к'о нико . . .

— Ама није зар баш све тако? — пита Мују-ага опет, а отворио уста од чуда.

— Тако је и никако више! Он виче на свакога, ко није к'о он . . . Вели: да је само Хусеин-капетан био поштен, и сви други непоштени и неваљали . . .

— И ја сам тако чуо, — додаде Салих-ага.

— И тако смо сви непоштени и муртати,*) који смо се били са Хусеин-капетаном, — рече и Јусуф-ага.

А Мују-ага не може ни ријечи да проговори. Запањио се човјек, па их само гледа и чуди се. И он све лијепо слуша и то не у сну, него на јави: да је његов Алија бунџија и да свога рођенога оца назива муртатом, јер је и он (Мују-ага) био против Хусеин-капетана . . . Ово га чисто порази, па и ако није могао потпуно све да вјерује, ипак нити је хтио, нити је смио да га сада брани.

Махмут-ага је то примјетио, па хтједе на њему да се искали за увреду,

*) Издајице.

коју му је прије Алија нанио, те настави:

— Он мисли, да је најпаметнији у свиту . . . Ама јок! . . . И ми имамо главе; нисмо ни ми хајван . . . Казаћемо ми њему жестоко ко смо, па му други пут неће падат' на памет, да диже нос више, нег' што му треба . . .

— Тако је, — потврди Салих-ага.

— Ми ћемо и опет липо са Османлијама, а ко не бегенише, ено му дуварова, па нек удара главом о њи'...

— Тако је! — рекоше готово сви.

Махмут-ага поносно диже главу, а Јусуф-ага се окрену Муј-аги.

— Кажи ти њему, да се окани ћоротиње, па нек' гледа свој пос'о . . . Стари знаду шта раде, а он је још млад и зелен . . .

— Казаћу му, — проговори Муј-ага полугласно, а од јада готово да му сузе на очи ударе. Хтједе да устане, па да одмах иде, али се опет уздржа, мислећи, да ће то бити срамота. Због тога остаде још мало, ма да и даље није могао ријечи про-

говорити . . . Напротив Махмут-ага је све више и више говорио, те изгледаше, да је особито уживао у томе, што је свога јарана могао толико пецкати.

Ибрахим-бег је, међутим, често обилазио лијепу Емину. Одлазио јој је на врата и с њоме разговарао дуго и дуго. Онако лијеп и слаткорјек очарао је ђевојку и она га је заволила од срца, онако, како само једна чиста, њежна и млада ђевојка вољети може. Она је желила, да је вазда с њиме и било јој је врло криво, кад год би се с њиме растајати морала. А ако би прошао кад и кад дан или два, па да јој не дође, онда просто није знала, шта ради . . . Тад је била необично зловољна и ако је што радила, радила је као преко воље. Одговарала није на питања ни самоме Махмут-аги, обично се изговарајући, како је боли глава. То је често пута ожалостило и у бригу бацило њежнога оца и ма колико се мучио, да пронађе

праву бољку њезину, никад му није пошло за руком.

Тек кад би Ибрахим-бег дошао и проговорио јој неколико ријечи, она би се и опет развеселила и постала ведра и разговорна. Тад је била најсличнија несташној веверици, како је Махмут-ага често називаше.

А Ибрахим-бег јој је знао красно говорити, нарочито о Стамболу и о Стамболском животу.

— Хоћеш ли поћ за ме? — питао је он.

— Хоћу, — одговорила би она без икаква устезања или промишљања.

— Липо ћемо ти ми живит' — вели он, — отићемо одмах у Стамбол, а тамо ти ја имам кућу као град... Па какве ли су собе!... Све високе и широке са шареним дуваровима... По њима су прострсти фини ћилимови из Перзије, а наоколо шилте све од саме кадифе, па златом извезене, и велике шарене серџаде... И ту ћеш ту сйдити, а ја ћу ти

купити неколике робиње, па нек' те дворе и пазе к'о султанију.

Емина је занешено слушала, а он је наставио не прекидајући:

— Па имам фине пајтоне, са два бисна ђогата, па кад ти је ћеиф, а ти хајде, па се возај по Стамболу ... Даћу ти и пара колико хоћеш, па купуј шта хоћеш ... Купи хаљине, ако хоћеш, од самога стампогледа, па ти никад ни ричи нећу проговорити ....

— Ја најволим од свиле, — упаде Емина.

— Па добро, ето баш од свиле ... Ама само да знадеш, како ћемо осим тога живит! ... Дођем ја у акшам дома, а ти ме липо дочекаш, па се загрлимо и пољубимо, а онда одмах у башчу ... Ту ћемо сидити, у башчи, једно покрај другога, па ћемо гледати, како удара вода из шердвана и слушати, како пивају стамболски бумбули.

Емина је све то више падала у слатки занос и када би се Ибрахимбег удаљио, она је стајала и дуго

мислила о свеме ... Затим би отишла у башчу и, на прохладном вјетру, сједећи испод онако огољелог дрвећа, сањала је о Стамболу... Чинило јој се, као да сједи у оним финим собама, на мехкој шилти... па као да се воза у пајтонима... и најпошље како сједи поред шедрвана грлећи Ибрахим-бега. Љепшега живота одиста ни замислити није могла, а камо ли у уживати га. И, чини јој се, да би јој тада довољно било само годину дана да проживи, па да одмах умре ... Али ко би још у таким часовима мислио о смрти!

— Та живићу ја, живићу, па ће ми и мало и велико завидити на томе ...

Тако је сама у себи говорила и желила, да то буде што прије, пошто нема ништа горе од многог чекања.

IX.

Освануло је прво зимско јутро, па одмах необично. Студен вјетар попухива, да се срце смрзне ... Небо се намрачило и, као ситно перје, по

кадкада зайверају по неколико сњежних пахуљица, падају на суху земљу и одмах се топе. Испод малене стрехе згурило се неколико врабаца, па циче а не цвркућу, а на комшинском ђубрету дере се стар и бунован пијевац, лупнувши крилима и отегнувши вратом. На високој шандуди пуцкарају сухе гране, а испод њих обилази мршави гаров, отромбољених ушију и подвијена репа, па и он тужно завија . . . Све је некако тужно, све суморно и баш ни од куда весела гласа ни јава . . .

Стари Муј-ага, такођер тужан, савио се у својој соби, а крај њега Дуда. Алија сједи мало подаље, наднио руке над дагару, па се грије. Муј-ага кашљуцну неколико пута, па најпошље тужно-жалостивно поче:

— Окани се, Алија, ћо̏ротиње. Немој и ти бит' мимо свит . . . Видиш, људи ми у образ ударају севет[1]) тебе, па сад не могу да им у очи погледам.

[1]) Ради.

— А што? — запита Алија. — Зар су они бољи од тебе? Знам ја њих добро . . . У њих је срамота, што ја радим, а није срамота да лажу онако к'о Махмут-ага . . . Ја знам, шта радим . . .

— Ама макар што знаш, дина ти, немој сад да буде севет тебе кијамет, кад можемо живит' к'о што смо и до сад живили . .

— До сад се могло, ама сад се више не може . . . Треба и ми да прогледамо очима и да кажемо ко смо. Нисмо ми раја, па да све слушамо . . .

— А шта нам смета кад слушамо? Нико те не изгони из вӣре, нит' ти држи сабљу над главом . . . Шути и гледај, па ћеш бит' миран од свакога . .

Алија се осмјехну.

— Мислите ли баш сви тако?

— Мислимо, а да не мислимо, небисмо ни говорили. У нас старих све је 'вако било, па је било и хајирли, а ви млади све хоћете да преврнете наопако.

— Нећемо ми наопако, него како је право.

Мује-ага се жестоко закашља, па опет настави:

— Гоните ви лисицу, па ћете истирати вука . . . А шта вам је криво?... Криве су вам Османлије... А зар они нису Турци к'о и ми . . .

— Баш они мисле, да су бољи и баскинлији од нас . . . Ама видићемо ми све.

— Видићемо, — рече и Мује-ага и учини му се, да је за данас доста говорио. Кашаљ га је готово сваки час пресијецао у говору, па му је и то сметало . . . Пошто се, дакле, изговорио, погледа значајно у Дуду, која је мирно слушала њихов разговор, а да ни ријечи проговорила није, као да је се ништа и не тиче. „Кад мушкадија говоре, жене нека шуте“ тако је она обично говорила, па тако највише и творила. Истина, по каткад би, као и свака друга жена по мало и забасала, али је ипак вјешто знала да заглади и поправи. Дакле потпуно дошљедна сама себи,

она ни сада проговорила није, кад је Мuj-ага погледао, а на томе се све и свршило.

Алија није могао, а да свој разговор са оцем не исприча друговима.

— Jӓ, — рече, — и сад ће они, да ме назову свакаквим.

— То је ситно! — рече Ђул-ага, који већ бијаше отпао од Ибрахимбега, — ама још хоће да кажу, да си ти к'о Влах, па да и не гледаш на нашу виру.

Алија се насмија.

— Знао сам ја за то, — рече, — они ће и још грђе говорити . . . Ама видићете, како ћу се ја показати . . . Ето шућур Алаху, има још дана пред нама, па ћемо се познат' . . .

— И треба да се познаш! — дочека неко . . . Баш им липо кажи, да си бољи и поштенији од онога њиховог бега, што не бегенише свакоме ни „сабала хајиросум.“

Чим се спомену бегово име, Алија плану:

— Стућу ја рогове њему, тако ми Алаха! И не био ја Турчин него Француз, ако га не искâдим из Мостара.. Он ми се баш испео ев' овди..

То рече и куцну се руком у врх главе.

— Искадићемо га сви, — дочека Ћул-ага. — Ето, сад се врзе око Махмут-агиних врата, па хоће да нам испред носа узме најљившу дивојку...

— Неће, валахи, док је главе на нама! — гракнуше неки.

Алија није познавао Емине, нити јој је икада на врата дошао, јер како се омразио са Махмут-агом, није хтио ни да му покрај куће прође. Али он прије није знао ни то, да је Ибрајим-бег бацио око на њу.

— Аха! — узвикну он сада, ударивши се руком по кољену, — с тога ли, бива, Махмут-ага брани Османлије!.. Баш ваља, кад и то знадем... Бёзбели и зет умије добро полаги-

вати, па су им се због тога пољубиле звизде . . .

У томе тренутку осу се читава киша псовка и грдња на Ибрахим-бега и Махмут-агу и ни један није имао довољно ријечи, да своју мржњу искали како ваља. Неки су били вољни и да се бију, те су пријетили: „да ће бити чуда, какво се још нигди чуло није“ и да ће „закукати бегова мајка.“

Но Алија се није само са овим задовољио. Пошто је пустио, да се сваки изговори колико може, тад је опет он почео говорити.

— Знате ли шта? — рече. — Хајдете, да још нешто учинимо! Који гођ неће као и ми и који брани бега и његове, — да му не називамо ни „сабаха“ ни „селама“ . . . Хоћете ли?

— Хоћемо! — гракнуше сви.

— То ће им бит' тешко, — рече опет Алија, па ће се свакако прислонити уз нас . . . А бега дй видимо, да пљунемо за њим.

— Хоћемо.

— Нећемо с њим ни у једну берберницу, ни у једну кахву ни нигди, осим у џамију.

— Нећемо.

— Е тако! — викну Алија и весело куцну по рамену најближег јарана поред себе, па по томе запјева колико га грло доноси.

И за час заори се пјесма из свију грла, која, стапајући се са јецавим звуцима ситних шаргија, разлијегаше се кроз читаву махалу и губљаше се у даљини . . . Много их је било, који се тој пјесми искрено одазваше, а било их је, који су зачепљали уши и изговорили најружније псовке.

Е, али такав је свијет!

X.

У Мостару тек сада настаде право комешање. Млађи натурили фесове не чело, избацили прса напријед, за појас задјенули свијетло оружје, па поносито иђу чаршијом и најтоплије се поздрављају између себе . . А сретну ли кога, који није „њихов“, онда окрећу главу од њега и полу-

гласно изговарају поцругљиве ријечи. А они други, опет се наљутили, па само што их мрко премјеравају очима и љутито изговоре ријеч „крмак", „Москов", „Влах" или „Аламан". Највише су се љутили на Алију и грдили га да не може горе. Грдили су и Муј-агу и пецкали га, но он је, сиромах, све некако трпио и сносио.

Једнога дана, кад Махмут-ага не бијаше баш најбоље воље, поче врло осорно да га напада.

— И ти ћеш постат' Влах, — — рече, — јер какав ти је син таки си и ти, кад му н' умиш дат' зȁфта...

Муј-ага шућаше.

— Да ти хоћеш, он би био к'о памук, па би онако скак'о, ко' што му ти цвираш, а не би бунио млађарију и наводио је на танак лед...

— Ја сам му говорио, ама ме не слуша, — оцговори Муј-ага полахко.

— Уби га, кад те не слуша! — дочека Јусуф-ага, који такођер бијаше киван на Алију. — Ти си отац,

па кад га и убијеш, не може ти нико ништа.

Мүј-ага набра обрве.

— Зар моје дите да убијем? — запита. — И ви ми то говорите?.. А знате ли, да би ја своју главу дао за његову .. Ја немам више никога него њега . . .

— Боље би било да немаш ни њега, избаци Махмут-ага.

Муј-ага скочи као помаман.

— Зар ми ти то кажеш?

— Кажем.

— Зар је моје дите баш тако, а?.. Е, ево ти велим: да му више никад ни ричи проговорит' нећу .. Он није муртат,[1]) па нека ради како зна . ...

— Онда си ти грђи од њега.

— Макар.

Махмут-ага плану.

— Е, кад је тако, онда више нећемо заједно, Јал' ја jȁ ти испадаћемо одавлен . . . Нећу с тобом ни у џамију. Ти ниси чојек . . . Ти си јарамаз!

[1]) Издајица.

— Јарамаз си ти ти! — викну Муј-ага и извуче нож иза паса. И да не прискочише Јусуф-ага, Мемиш-ага и Салих-ага, те их раставише и Муј-агу изгурише на поље, — било би белаја. Махмут-ага се од узбуђења тресао на ногама, а у лицу дошао жут као лимун, па само зинуо и хоће нешто да говори а сам не зна шта . . . Јусуф-ага приступи му и понуди тестију, да се напије воде, те да се мало умири, а одмах по томе пружи му и кахву, која, како веле, у таким приликама разгали човјека и скине му са срца половину муке.

— Видиш ти чуда! — рече Салих-ага, пошто се све умирило.

— Ко би се томе над'о — рече и Јусуф-ага. — Ама гледај ти крмка, како шћаше под мојим слименом крв да пролије . . .

— Ја би рек'о, — поче Мемиш-ага, — да се ми њега трсимо, па да немамо с њиме никаква посла . . . Док је био к'о што треба и били смо јарани, а сад нам више не треба . . .

— И не треба, — рекоше сви.

И то је била осуда старих јарана, која се није смјела погазити. Па ипак свима, осим Махмут-аге, као да је био велик терет на срцу, — тако су били тужни и зловољни. Изгледало је, као да су нешто големо изгубили; нешто, што више не могу наћи. И сви су се разишли тихо, тужно, као кад би био мртвац у тој кући.

А Муј-ага био је још сломљенији и утученији. Чим је изишао из Јусуф-агине авлије, стеже га нешто око срца и у мало да не заплака. Чисто се покајао, што је заметнуо галаму, па хтједе да се врати и да се опет помири са свима . . . Он застаде на путу и већ хтједе да се окрене.

— С њима сам био и у муци и у рахатлуку, па сад да их 'вако оставим, — рече тужно.

Али у исти мах сину му кроз главу, да они не трпе његова Алију и да му, ради њега, неће лахко опро-

стити . . . И он се опет заустави... Било му је или раскинути јаранство, или се одрећи свога Алије . . .

— Јарани ме урезилише, а ни на кога ми не може бит' жао колик' на јарана, — прошапта тихо. — А Алија је моје дите, па какав је да је . . .

Затим је још мало постајао на путу, па, тужно оборивши главу, пође кући. Путем је промишљао много, врло много.

— Махмут-ага је плах, — говорио је он једнако сам у себи, — па је и мене распалио . . . Он је кȁрим на Алију, па нисам мог'о друкчије... Зар да пустим да га 'нако ружи?... Вала, мог'о сам само бит' паметнији, па да не прифаћам одма за нож . . . Ама шта ћу? . . . Така ми крв, па нисам мог'о да стрпим . . .

Иза тога и опет поче да размишља о помирењу:

— Хоће ли се и они покајат'?... Хоће ли ме зовнут'? . . . Јок! . . Знам ја њих... Они су тврди . . . А ја?... Ја не знам, како ћу им отић' . . . И не знам, како ћу се покорит'? . . Да

одем, па да рекнем да сам ја био крив — јок! То не могу! . . А да кажем, да су они криви, онда ће опет бит' што је и сад било . . .

У тим мислима, дошао је кући. Пред собом дочекала га је Дуда, али он је уљегао, а да је ни примјетио није . . Она се сирота зачудила овоме, али опет није смјела ни ријечи да проговори.

А у соби сједио је Алија и Мујага сједе подаље од њега не рекавши му ни ријечи. Алија га погледа, но и он не проговори. Тако је то трајало тренут-два. Муј-ага као да хтједе да заусти, али се опет уздржа. У један мах ударише му из очију сузе и полетише низ сабране образе; око срца га је тако стезало, да, поред свега тога што се толико уздржавао и хтио да буде чврст, није могао да не пусти сузе. Сад их је пустио нека теку и није хтио ни да их брише. Чинило му се, кад да му с њима отиче и неки дио туге.

— Шта ти је? — запита га Алија.

— Ти знаш шта ми је, — рече Муј-ага. — Ово је север тебе... Север тебе ћу и главу изгубит'... Ти си ме завадио за свитом, завадио си ме са сваким.

— Ја? — зачуди се Алија.

— Ти, ти.. Оцрнио си ми образ, к'о нико никоме... Пош'о си шејтанским путем, па си и друге окрен'о за собом... Знаш ли ти, да сам се поинадио са јаранима рад' тебе... А они су ми били к'о браћа, баш к'о рођена браћа...

И ту га поново облише сузе.

— Па јесам ли ти ја рек'о, да се инадиш с њима? — запита Алија.

— Ниси ти, ама нисам мог'о слушат' како те Махмут-ага ружи... Син си ми, па не могу поднијет', да те ико у моје очи резили... Јок!.. То не могу поднијет', па све кад би ачик знао, да је 'нако к'о што они кажу... И поинадио сам се с њима, макар што нису толико криви.. Ти си кривљи, ама ти си ми син...

Гледајући очеве сузе, Алији се ражали, па не могаше да одоли срцу, а да не полети Мује-аги, да га загрли. Но овај се за час измаче и одгурну га од себе.

— Јок! Нећеш ме грлит'.. Ја не дам, да ме твојом руком окаљаш, јер ти је каљава к'о у циганина... Ја само не дам, да те свит у моје очи ружи, а ја ћу те сам ружит' вазда, док не окренеш правим путем...

Алија обори главу и ћутећи пође у ћошу. Ове очеве ријечи, биле су му теже, него ријечи свега свијета; оне су биле, као нож, забоден у сред срца... Јер није шала чути осуду из уста оца, свога рођеног оца, који га тако воли, па га чак и брани и ако у себи мисли, да је крив.

— Жао ми га је, — рече он у себи. — Њему је мучно... Ама шта ћу ја? Ја нећу преврнут, па макар било, што је најгоре.. Волим да ме и отац прокуне, него да ме прокуну браћа... Млађарија је са мном, па се не бојим никога...

И он не одговори Муј-аги ништа и ако га је овај гледао и очекивао: хоће ли се покорити и обећати, да ће изаћи на „прави пут“ . . . . .

XI.

Како који дан, а хука све то већа и све страшнија. Неколико пута већ дошло и до битке. И ако су говорили да се неће састајати, ипак се догађало, да се по гдје гдје састану „једни“ и „други“, па из почетка иде све лијепо и глатко, док мало по мало не забасају појединци, па дође и до крупњих ријечи. Иза тога расположења појединаца пређе на све, те се дигне граја до неба. Из те граје изроди се псовка, а иза псовке настане шакетање, па се не гледа ни који кога удара, ни куда удара, него само видиш, како се руке дижу и спуштају; ломе се чибуци; фесови лете у вис; главе пуцају а јауци и усклици чују се чак у најдаљи комшилук. А одмах иза тога видиш, како се из тога метежа извлачи један по један. Први излети разбијене главе,

раздрљен и изгребен, а одмах за њим други са једном постулом на нози (и не марећи за другу); трећи опет трчи гологлав, па само што отхукује и пипа се по леђима и по прсима, да види, јесу ли му све кости у реду.

Ово је било и сувише!

Стари јарани нијесу више могли сједећи гледати ово комешање, те одлучише, да и они почну озбиљније радити.

— Ја хесабим, да је најбоље, да их уд'римо по носу, — вели Јусуф-ага.

— То и ја велим, — потврди Салих-ага.

Но Махмут-ага није се с тиме слагао.

— А ја велим, — рече, — да ми ударимо само *њега*, па ће се одмах сви саулисати.

— Тако је! — рече и Мемиш-ага.

— Добро, па шта велимо? — запита Јусуф-ага.

Махмут-ага опет упаде:

— Ја велим; да ми липо одемо паши, па да му све кажемо. Казаћемо

му и за Ибрахим-бега, који сада не смиде никуд из дома, јер се боји, да га не убију. Па ко је крив, нек даје џеваба.

— Тако је најзгодније! — рече Мемиш-ага, — и ја би рек'о, да ти и Јусуф-ага одете паши, па да учините дâву.

— Ја сам кајил, — рече Јусуф-ага, — ако хоћете и у Стамбол да пођем.

— И ја сам! — дочека Махмут-ага, па одмах скочи на ноге.

У исто вријеме устаде и Јусуф-ага; те обојица, пошто се мало очистише, кренуше управо пут пашиних сараја.

— Ако му овди не буде суда, онда га никако ни бит' неће, — рече Јусуф-ага уз пут.

А Махмут-ага се осмјехну.

— Видићеш ти само, шта ће од њега бит'... Синџире ћемо ми на њ' па у тȍтрокан[1]) ... И липо ће му бит' ако га паша још и не обиси...

[1]) Затвор.

Није то шала, болан, бунити свит и он'лико кијаметити.

Јусуф-ага није одговарао, него је корачао, полахко гледајући преда се и премишљајући се, шта ће и како ће пред пашом говорити .....

XII.

На меканој шилти, у својој великој одаји, сједио је јуначни Али-паша, господар читаве Херцеговине. Висока стаса, а широк, да му је мало равних наћи. Сиједа брада лијепо је пристајала његовом мрком опаљеном лицу. Око главе носио је ахмедију, а на струку је носио дугу до тала џубу, као хоџа. Десном руком бијаше се наслонио на јастук и замишљено гледао је кроз пенџер напоље.

И баш у тим мислима затекоше га Махмут-ага и Јусуф-ага.

— Сабал' хајирла, — гракнуше обојица.

— Алах раз' олсун, — одговори паша и окрену им се.

Њих обојица приближише се паши, а пошто им он главом показа

да сједну, тада сједоше један до другога.

— Што сте ви то дошли? — запита паша и погледа их.

А Махмут-ага хтједе да проговори, па, пошто му се учини да неће умјети како ваља, гурну у Јусуф-агу, да он говори. Но и Јусуф-ага бијаше заборавио све, што је смислио путем, те не хтједе одмах да говори, него се најприје мало размисли, па, узвијајући обрвама, поче:

— Ама, ефендум, дошли смо ти на дâву. Овако се више живит' не може, вего јȁли тражи чâру, јȁли да пртљамо одовлен . . .

Паша се исправи на шилти, па га зачуђено погледа.

— А какав ти је зулум додијао? — запита.

— Није зулум, ефендум, него зло међу нама. Поби̏снили нам ови млађи, па да је кабил, очи нам ископаше...

— И душу нам извадише, — упаде Махмут-ага, који се бијаше мало прибрао, па није могао више да шути, — Осилили се некакви Аламани, па

ничени господар... И мало по мало он се је занио тим господством и, да што више прослави и дигне своје име, а моћ своју увелича, почео је да се мисли: како би постао самосталан и неодвисан од свакога... У тој намјери, он се у питомоме Дубровнику, побратими са див-пјесником српским, а Господаром јуначке Црне Горе Петром Петровићем-Његушом, — коме је био и остао увијек прави и искрени пријатељ. Затим је, мало по мало, почео да остварује своју намјеру и све више да управља и влада по својој вољи и памети. И он је у себи почео мрзити Османлије, те због тога, и ако је чуо за све новије догађаје у Мостару, он није хтио да се осврће на то.

И тек сада, кад му аге, стари његови пријатељи, дођоше на тужбу, морао је да и он своју рекне, па куд пукло да пукло.

Кад је Алија ступио у собу, паша му показа руком да сједне, па, пошто мало узви обрвама и поглади се руком по бради, рече:

— Чујем да ти буниш млађарију и да резилиш старе људе... Ја не знам, какав је то пос'о... То не ваља...

Алија отворено погледа у пашу, па не муцајући и не запињући проговори:

— Ја не буним никога, ефендум... Ја само не могу да подносим Османлије и њихову силу, а то не могу ни други... А што стари говоре на нас, да смо бунџије и јарамази, не можемо им забранит', ама север тога, дође и до лупања... Нека они шуте, па ће све бит' мирно...

Паша га погледа.

— Ама што су ти Османлије на путу? — запита.

— Знаш, ефендум, и не треба да ти причам, — одговори Алија.

Паша се осмјехну.

— Хајде! — рече. — Мисли и говори како хоћеш, ја ти нећу забрањиват'... Знам ја, шта ти хоћеш, а то је липо... Само буди ја̏вашнији, а немој тако плах... Мало по мало, па ће се и стари опаметити...

Алија весело скочи са свога мјеста и пољуби пашу у руку.

— Сад нек' вас свит скочи, неће ме вратит' с овога пута, — рече. — Кад ми ти тако велиш, онда никога ни питати нећу.

И весео, као никада, изађе из одаје.

— Кршан момак! — рече паша сам у себи, — оваки и ваљају!

Стари јарани бијаху се окупили у Јусуф-аге, а међу њима и Ибрахим-бег. Махмут-ага је кијаметли опричао посјету у паше, а како га Јусуф-ага није пресијецао, то су се сви надали, да ће доћи хабер, како је паша Алију казнио.

— Обисиће га, то не може фалит' — вели Махмут-ага, задовољан као да је бој задобио.

— Неће га обисит', ама ће бит' белаја, — рече Јусуф-ага.

А Ибрахим-бег се само смјешка.

— Тако је и зарадио, — рече. — Оно је хајинин . . .

— Валахи ми је жао Муј-агу, — избаци Јусуф-ага, пошто се прије тога мало промислио.

— Валахи мени није! — дочека Махмут-ага. — Ни он није бољи од Алије.

— Ама, болан, он је био толико година с нама и у злу и у добру, па како га нећу жалит'...

— А што он мене није жалио, кад је хтио да ме прободе?

— Па ми смо га избацили између нас сȅвет тога... Зар му је то мало?

Махмут-ага не одговори ништа, него извади чибук и запали... Само је испод ока погледао два три пута на Ибрахим-бега и осмјенуо се, а овај је био вȁс сретан због тога.

Док се Салих-аги оте поглед кроз пенџерчић на чаршију, па само што зину и исколачи очи од чуда.

— Шта је? — запиташе сви и упријеше очима у њега.

— Ето Алије! — изусти он једнако гледајући, као да не вјерује својим очима.

— Је ли са зафтијама? — упита Махмут-ага и скочи.

— Није него сâм.

— Сâм? — узвикнуше сви, па поврвише пенџеру. И заиста, да им је ко казао да се небо оборило на земљу, лакше би вјеровали, него што сада вјероваху сами себи, гледајући Алију, како поносито, размахујући рукама, корача чаршијом и весело поздравља свакога јарана. А за њим пристали момци, па се загрлили, а свакоме са лица читаш необично задовољство.

— Зар је и паши завртио мозгом? — рече Ибрахим-бег, подругљиво се осмјехнувши.

А аге стале, па не умију ни једне да проговоре. Сви се осјетише некако посрамљени, понижени, као да их је неко врелом водом полио... На њихову лицу огледало се готово бесвјесно чуђење и изненађење и само Махмут-агине очи одаваху, да у њему кипи страшан гњев и мржња.

— Липо га осудише! — рече опет Ибрахим-бег, па изађе из собе. А

одмах за њим изађоше и остали и не поздравивши се честито.

Стари Муј-ага сједио је пред авлијским вратима, кад му казаше, да су аге тужиле Алију и да га је паша дозвао преда се. Као громом поражен, стао је он пред тим гласником, па нити што проговори, ни уздахну, него бесвјесно полети у кућу. Дуда је, у тај мах, стајала на собним вратима, па баш хтједе да му се уклони с пута, кад он крикну:

— Ал...

И сруши се на тле.

Дуда врисну иза свега гласа и притрча му, те га стаде дизати и дрмусати.

Но он је био мртав.

Врисну она сада још јаче и поче да се бије у прси.. Док бахнуше комшије и комшинице и за тили час напуни се цијела авлија свијетом. Комшинице одмах шчепаше Дуду и одвукоше је у једну собу, а мушки се забавише око Муј-аге.

— Мало прије здрав и читав, а ето сад . . . — рече неко.

— Дамла[1]) га ударила, — додаде други.

— Тако ти је то, кад нестане нафаке, — мудрује трећи.

У томе дође и хећим. И он га прегледа и рече да је дамла, и да је дошла од узбуђења. А чим се он удаљи, одмах донесоше табут, да га окупају и опреме по закону . . . Комшије потрчаше да нешто наређују, а остали се, један по један, сви разиђоше.

Алија се баш враћао од паше, кад му казаше за смрт очеву. Он само јекну, па полети кући, као да је знао, да је све ово због њега, и чим угледа мртво тијело Муј-агино, јаукну из свега гласа па се прислони уз дувар. Плакати није смио, јер је то највиша грехота за правовјернога, и ако му се срце од бола кидало, а саме сузе накупиле му се у очима, па се блистају на његовим дугим трепавицама. Он их је, дабогме, о-

[1]) Капља.

трао рукавом, а по томе се ухватио за прси, као да хоће срце да ишчупа. Ал' узалуд! Мјесто да тиме утиша јаде, у прсима га је све више и више тиштало . . .

— Разабери се, Алија, — рекоше му комшије. — Тако је суђено!

И одмах за тим понесоше Мујагу (јер не ваља да мртвац дуго лежи у кући) у џамију, те, пошто му отклањаше џеназу, спустише га у вјечну кућу — у хладни мезар.

XIII.

Наступио је и рамазан. Сви правовјерни запостили су, па колико е дуг дан Божји, ни један не ће ништа, па ни капи воде окусити, нити ће духана запалити, него само иђу у џамију и Богу се моле.

Преко дана већина их спава по кућама, или, ако изађу у чаршију, онда засједну по кахвама и берберницама, па шуте и ђељкају мале шипчице, што их носе са собом, и тиме се забављају. Али зато преко ноћи сви су на ногама, па се са-

стају, пјевају, ашикују и проводе се на разне начине.

Ибрахим-бег, који је хтио да се истакне као најправовјернији, редовно је ишао у џамију са Махмут-агом, Јусуф-агом и осталијем, те је клањао дуже и побожније него и један. То је учинило, да му једном Махмут-ага рекне:

— Турске ми вире, нема од тебе бољега Турчина у свиту.

А он се само осмјехну.

— Видићеш још нешто! — рече.

И заиста, сјутра дан виђела се у џамији једна велика мукава[1]), у којој је било најмање четири оке лоја. Та мукава запела је многоме за око.

— То сам ја дао, — рече Ибрахим-бег Махмут-аги.

Док неки казаше и Алији.

— Ено, — веле, — мукава му гори, па је свакоме у очима.

Алија не рече ни ријечи, само набра обрве и одмахну руком, као да шћаше рећи "па нека" ...

[1]) Мукава је велика лојана свијећа, обмотана шареном хартијом. Може да буде тешка 4—5 ока.

Но други дан била је у џамији нова, љепша и тежа мукава, којој се још више зачудише и похвалише је.

То је била Алијина.

Његови јарани чисто да излуде од радости, што је тако учинио, па немају довољно ријечи, да ту своју радост искажу. А Ибрахим-бег и Махмут-ага гледали су је као крв на очима и шкрипали зубима од једа.

И трећи дан, кад су сви дошли да клањају сабах-дову, те мукаве није више било на њезину мјесту.

— Ђе је? — запиташе неки.

— Не знамо.

Затијем је потражише у читавој џамији — па узалуд.

— Она је украдена! — викну неко.

— Украдена, ја̏како!

И све сē то узруја као осе, кад им дарнеш осињак. Неки почеше да псују и грде, а неки одмах отрчаше Алији.

— Украдена ти мукава! — гра́кнуше и опколише га са свих страна.

Алија их погледа зачуђено.

— Зар баш моја?

— Твоја.

— Е, то је *његов* пос'о, — рикну он, па полети у џамију, да се својим рођеним очима о истини увјери. У лицу дошао црвен као рак, па само што сијева очима и шкрипи зубима... А када виђе, да је мукаве доиста нестало, тад у њему прекипи.

— Е волим се осветит' него ли посветит', — викну. — Сад не можемо друкчије него да полети глава јалли моја, јалли његова.

И као у лудилу потрча по чаршији, да га тражи. Ишао је из дућана у дућан и загледао, неби ли га само опазио . . . Сав је дрхтао од узбуђења и крвнички погледао, свакога, тако, да су многи помислили, е је с ума сишао.

Једва једном затече Ибрахим-бега, недалеко од Махмут-агине куће. С њиме бијаху и Салих-ага и Махмут-ага.

— Једва те нађох, — дрекну Алија, а тражим те толико . . . И сад би те мог'о уфатити и удавити да није женски... Ама ја хоћу јуначки!..

Да ми изађеш на мејдан, па да се побијемо прси у прси.

Махмут-ага занијеми од изненађења, а Ибрахим-бег се само осмјехну.

— Па шта ћеш? — запита.

— Да се бијемо.

— Пёке. Кад ћеш?

— Сјутра.

— Кабулим.

Алија није више ни хтио, него се окрену и пође да тражи јаране, те да се с њима разговори. А Ибрахим-бег га подругљиво погледа, па се окрену Махмут-аги:

— Опремићу ја њега на они свит, па ће бит' све мирно.

Но Махмут-ага не одговори ништа. Он је добро видио, да је Алија жељан боја и мејдана, па се бојао, да мјесто њега, Ибрахим-бег не оде на они свијет. А свак зна како он воли Ибрахим-бега и како га брани.

XIV.

Сјутра дан, био је мејдан. Двојица megданџија стали један према другоме, па обојица на бијесним ха-

товима, који помамно хржу и копају ногом земљу, као да су и они жељни боја. И Алија и Ибрахим-бег чврсто се држе у седлима, а голе криве сабље блистају им се у рукама. Ибрахим-бег се мало зацрвенио, па се једнако смјешка на Махмут-агу и оне око њега, а Алија се уозбиљио, те непрестано завирује сабљу и тапше коња по врату.

Најпошље Махмут-ага викну:

— Јесте ли хазур?

— Јесмо, — викнуше обојица.

И одмах затегоше дизгине коњима, па их поизмакоше мало натраг.

— Хӓ! — кликну Алија и ободе коња, који као стријела полети према Ибрахим-бегу. Овај учини тако исто. И како се сретоше тако и један и други удрише сабљама. Алија замахну да схвати бега по глави, но овај вјешто одби ударац, па нападе на њега. Алија такођер одби ударац. Но баш у тај час обмота му се дуги сахатски ланац око балчака и кад бег поново замахну, Алија није био у стању, да га брзо одбије. Бегова

сабља дохвати га тада по рамену и млаз крви шикну далеко. Алија баци сабљу из руке и дохвати се за рањено мјесто... Затим се зањиха у седлу и сигурно би пао, да га другови не дочекаше на руке.

— Ово је јуначки! — кликну Махмут-ага. Овај се не боји хиљаде 'наких.

— Није јуначки него хрсуски, — викну неко из Алијина друштва.

— Јуначки! — дочека опет Махмут-ага.

А затим настаде права хука. Да није било рањена Алије, његови би јарани започели праву битку, али овако нијесу могли ништа друго, него викати и псовати. Махмут-ага се препаде, да не дође до густа, па се извуче и нестаде га. А и Ибрахим-бег одмах ободе коња и одлети, не освркући се ни на кога. Од велике радости није знао шта да ради, него је бијесно ударао коња и хитао, да Емини однесе хабер, јер је знао, да га она чека...

Емина га је заиста чекала са највећим нестрпљењем. Кад јој је Махмут-ага испричао, како је Алија жељан мегдана, она није знала шта ради. Најприје је поблиједила као крпа и укоченим погледом гледала у оца, а кашње је излетила из собе, сакрила се у башчу и пустила срцу на вољу, да се сита исплаче. Сузе су непрестано текле, а она их није могла задржати.

— Ако оде, — рече јецајући, — па ако погине, шта ћу ја онда?.. Неће ми више никад доћи, нити ћемо више ашиковат' к'о прије... И онда... онда се ја више никад удати нећу.

И ту опет зајеца као дијете, кад га најстрожије казне...

— Ама ако не погине? Ако остане жив? — суну јој као муња кроз главу. — Ако опет дође к'о и прије?

Она уједанпут диже главу, а очи јој сијевнуше радошћу. Она је била и заборавила, да је Ибрахим-бег јунак и да не може лако изгубити главу. И одмах јој на срцу мало одлану, па пође у кућу и леже у душек.

Па ипак није могла читаву ноћ заспати ... Чинило јој се, као да својим очима гледа, како се њих двојица бију ... И заиста као да опази крв, — па скочи и врисну ... Но кад је видјела, да нема никога и да је у својој соби, опет завуче главу под јорган, те се даде у мисли ......

А чим је зацикнула зора, она је устала и чекала за вратима, да чује шта је било ... Сваки сахат чинио јој се дуг као година, те је непрестано извиривала и очекивала .....

Док једва једном опази она коња зеленка, а на коњу Ибрахим-бега. Нека неописана радост овладала њоме, па у мало што не врисну... А бег се све више и више приближивао боцкајући коња и машући руком из далека.

— Чекаш ли ме? — довикну јој весело. — Ево сам се вратио .. *Он* је готов ... Ако остане жив, памтиће добро с ким је им'о посла ....

Емина га весело погледа.

— Јеси ли се била препала? — запита он.

— Јесам.

— Хм... Баш си дите! А зар ниси знала, да се ја не бојим 'наких десет?..

Она хтједе да одговори, но у то опази Махмут-агу гдје иде.

— Ето ба́бе! — рече.

Ибрахим-бег се осврну и кад се увјери о томе, осмјехну се, домахну јој руком, па одјури даље...

XV.

Алију су јарани на рукама донијели кући и ту га положили на душек. Јадна Дуда, кад га је угледала, закука и паде по њему, грлећи га и љубећи и дозивајући га најслађим именима. Ни један који се туде задесио, није могао да уздржи сузе. Сваки стао као сињи камен, не знајући шта би проговорио, ни како ли би утјешио јадну мајку. Шта више, њихова суморна лица и укочени, без наде, погледи, ражалостили би је још више.

Кад дође и хећим.

Озбиљнога лица, као и обично, он приступи болеснику и погледа

рану. У први мах сабра обрве и заврти главом, но мало за тим поноснију уздиже главу и окрену се.

— Шта је? — запиташе сви, који су пиљили у њега, као у неко надземаљско биће.

— Ништа? Овоме има илаца[1])!

И како он то рече, а оно сви као да се препородише. Нека необична радост разли им се по лицу и они лагано један другоме дошаптаваху:

— Има илаца!

Иза тога поче хећим да превија рану, а сви се, поред њега, дадоше у посао. Неки су му помагали, неки су трчали по воду, а неки се забавили око Дуде, која се забила у једну ћошу и непрестано јецала.

— Не бој се! — говорили су јој непрестано један за другијем. — Оздравиће Алија!

Но она их није чула, или боље рећи није хтјела да их чује, јер је још једнако слутила, да ће остати у свијету — самохрана.

[1]) лијека.

Међутим је Махмут-ага изишао из куће и свратио се у најближу берберницу, гдје је затекао и Ибрахим бега и Јусуф-агу и многе друге. Ибрахим-бег је био весео као никад до тада и поносито је испијао кахву, којом су га нудили појединци. Напротив, Јусуф-ага је био замишљен, а могло би се рећи и љутит, јер је чешће пута сабирао обрве и непрестано отпухивао, као човјек, који се одмара иза каква напорнога посла. Он, како је уљегао у берберницу, није никоме ријечи проговорио.

Кад је Махмут-ага ступио, Ибрахим-бег скочи и начини му мјесто до себе. Дабогме да је то ласкало староме аги, па због тога, чим је сјео, потапша га по рамену и кликну весело:

— Аферим! Баш си јунак!

— Јунак! — потврди још неко.

Махмут-ага се занесе.

— Ама, валахи, нема 'вакога јунака у свиту. Није то, да речете, јунак к'о и други, него вам је ово прави Ђерђелез Алија... Та није

ни два пут размахнуо сабљом, а *они* је леж'о под коњем...

— Аферим! — рече опет неко.

А Ибрахим-бег се само осмјехну и задовољно поглади десни брк.

— А оно је жена, права жена, — кликтао је и даље Махмут-ага. — Кажу ми га да је јунак, а не зна ни сабљу да у руке узме... Уплашио се прије мејдана...

— Није тако! — дочека љутито Јусуф-ага, који није могао и даље да шути.

Махмут-ага застаде.

— Па како? — запита.

Но Јусуф-ага није ни чекао питања, него скочи са свога мјеста, па стаде на сред берберницe.

— Алија је јунак! — викну. — Он је удар'о јуначки, а бег је ударио хрсуски. Видио сам ја својим очима! Алија је њега јуначки звао на мејдан, а бег је њега уд'рио к'о жена, јер је у оног био балчак заплетен.

— Јок! — рече Махмут-ага, па и он скочи.

— Ја сам видио! — дочека Јусуф-ага, — и више вјерујем својим очима, него теби. Бег ми је био дра̂жи од Алије, ама сад видим, да у бега нема образа, јер да га има, неби дао, да га тако фа̂лиш.

— Бива ја лажем? — узвикну Махмут-ага као увријеђен.

— Лажеш! — рече Јусуф-ага.

— Зар си и ти к'о и *он*?

— Ја сам поштен чојек, па волим поштену јунаку него жени...

То рече и изађе из бербернице.

— Нека га! — викну Махмут-ага за њим. — Нек иђе, нећу за њим заплакати!

Па загрли Ибрахим-бега.

Ражљућен као тигар, ишао је Јусуф-ага чаршијом. Нити се на кога осврћао, нити је гдје загледао, него је жестоко одмахивао руком и полугласно изговарао чудновате псовке, тако, да су многи застајкивали и чудили се: шта му је?

— Хрсузи! Хрсузи су обојица! — говорио је непрестано. — Један

је к'о и други. И још ми веле, да су јунаци!... (Ту и опет одмахну руком и опсова нешто.) А Алија је био баш јунак! Он је поштен. И отац му је био поштен.

И ту му паде на памет Мује-ага, па као да га својим рођеним очима гледа, како сједи близу њега пушећи и кашљуцајући. Паде му на памет и свађа Мује-агина са Махмут-агом, — и њему се ражали.

— Поштен! Поштен је био он јадник, ама ми нисмо били поштени, кад смо га онако избацили... Он је бранио своје дите, а отац је отац... Душу сам своју огришио због њега, па ћу на оном свиту патити...

Како то изговори, паде му на памет, да је Алија тешко рањен, те да ће, може бити, и умријети. Он се осјећао тешко гријешан због Мује-аге и сада га повуче јака жеља, да се са Алијом види и да се халали[1]).

— Нек ми син за оца халали, — рече сам у себи и нагло пође... Но у путу је ипак застао... Како

[1]) опрости.

да уљегне Алији?... Како да проговори с њиме, кад му је све до данас био најљући непријатељ?...

Тако је стајао збуњен и није знао, да ли ће напријед или натраг...

— Ако ме врати, брука!... А ако умре, остаде ми грих на души цовика... Па кад умрем, куд ће ми душа?...

И није се више размишљао. Као да га неко гурну он пође напријед и то све брже и брже, бојећи се, канда, сам од себе, да му неби каква нова мисао дошла у главу, те да и опет застане.

Сав задихан и као усплахирен уљегао је у собу, гдје је Алија лежао, па нити је куда погледао, нити кога поздравио, него приђе Алијину душеку и наге се више њега.

— Како си? — запита.

— Добро, — одговори Алија, пошто се мало прибрао од изненађења.

— Шућур Алаху[1])! — рече Јусуфага и одахну.

За тим сједе крај душека.

[1]) Хвала Богу.

Око Алије било је неколико јарана и, како се Јусуф-ага појавио, сви стадоше заципљени, па га само гледају. Ни један није могао да се прибере, нити да докучи, откуд овлика промјена у њега.

Јусуф-ага је то опазио.

— Ја знам, шта ви мислите? — рече.

— Шта?

— Чудите се: што сам ја дош'о... А имате се чему и чудити . . . И ја сам био к'о и Махмут-ага, па нисам стио у ваше коло . . . А велим вам, да неби ни данас, да ме није наћерала неправда и Махмут-агина лаж...

Сад се сви зачудише још више него прије и склепташе се око њега.

— Шта је?

— Не треба да знате шта је . . . Ја нисам дош'о вама, него овоме . . . (Ту показа руком на Алију) . . . Ја сам згришио њему, а згришио сам и његову оцу, па сам липо дош'о, да ми халали . . .

Алија се осмјехну.

— Халалолсум[1]) по сто пута! — рече.

Јусуф-аги се за час разведри лице.

— Е, сад ми је лакше, — рече. — Сад сам чӥс' к'о сунце...

Па одмах устаде и пође.

— Ево га, и ово је наш! — рече Алија весело, пошто је он отишао.

— Наш је! — потврдише сви и, потпуно расположени, почеше полугласно да пјевају.

XVI.

Пошто се Махмут-ага онако поинадио са Јусуф-агом, Ибрахим-бег је могао лијепо увиђети, да ће га и остали пријатељи тако оставити. Осим тога чуо је, да има појединаца, који су се тврдо зарекли, да га опреме на онај свијет, а то му, бар за сада, није било најугодније, те с тога одлучи, да час прије пртља из Мостара. Додуше он је и прије смишљао, да остави Мостар, али га је увијек задржавало то, што је хтио, да од Махмут-аге испроси Емину, а што

[1]) Нек ти је просто.

опет није могло да буде, јер је Махмут-ага непрестано говорио, како је Емина још млада и како није потпуно „стала на снагу“.

Но сад се више није могло чекати и, с тога, он науми да све одлучно каже Махмут-аги. Ради тога он се обуче и накити, што је могао свечаније; обукао је чак и нов новцат фес и припасао нову сабљу и, пошто се неколико пута окренуо у соби и добро се загледао са сваке стране, пође Махмут-аги.

Махмут-ага, опазивши га овакога, чудом се зачуди, па, некако и нехотице постаде озбиљнији и ако се старао, да буде онако пријатан и љубазан као и обично.

— Шта има ново? — запита, посадивши га себи уз кољено.

Ибрахим-бег се испрси и направи лице, у колико је могао, најтужније.

— Ново је, да иђем из Мостара...

Изненађен Махмут-ага скочи са свог мјеста и стаде на сред собе. Најприје га погледа избуљеним очима,

а затим их стиште и намргоди се, исто као да је појео жестоку паприку, — па их по томе опет отвори и погледа га право у очи. Можда је у први мах помислио, да је Ибрахим-бегу стало до шале, али сад се потпуно увјерио, да о шали ни говора нема.

— Па баш да иђеш? — запита он, а глас му постао некако помијешан, и чист и промукао, као у покварена сантура.

— Иђем, — рече Ибрахим-бег. — Овако више не могу. Видиш, да је све гракнуло на ме к'о на билу врану, па ако останем још који дан, онда ће ми и глава са рамена полетити.

— А зар се ти бојиш? — запита Махмут-ага.

— Не бојим се, ама волим, да сам мало подаље одовлен...

Махмут-ага сједе и замишљено се повуче за десни брк, те поче да га гриска зубима.

— Хм, ја сам друкчије мислио, — рече, па се поново повуче за брк.

А Ибрахим-бег се загледао преда се, па само смишља и премишља, шта ће рећи. И хтио би да почне, и хтио би да мало причека, — па ни сам не зна шта ће.

Најпошље му додија шутња.

— Него ја сам дош'о, да ти нешто рекнем, — рече он Махмут-аги и окрену се према њему.

— А шта? — запита Махмут-ага и упиљи очима у њега.

— Да ми дадеш Емину, — избаци бег, па обори очи преда се.

Махмут-ага бијаше у незгоди. У први мах, као да није знао, ни шта, ни како ће одговорити, па се врпољио на мјесту, као да су под њим игле посијане...

— Да се растанем од Емине? — помисли он у себи, — па да је дâм у туђ свит?... А̋ја! Не могу!... А Ибрахим-бег је најкршнији момак!.. С њиме би била рахат к'о Султанија... Ама овако?

Па се још дубље замисли.

Ибрахим-бег га је гледао погледом, којим се гледа у судију, у чијим

је рукама твоја судбина. Он је био у незгоднијем положају него и сам Махмут-ага, па није знао шта да ради, него је полако куцкао сабљом о тле.

Док се Махмут-ага прибра.

— Знаш ли шта? — рече. — Од тебе неби никад тражио бољег зета, па све да ми се нуде везирски синови ... Ама не могу Емину раставит' од себе ... Она ми је јединица, никога у свиту немам него њу. (И ту му глас поново задрхта, а очи му се заблисташе од суза) ... Па зар да је никад више не видим својим очима? ... Не могу, не могу тако ...

— Па како ћеш? — запита бег нестрпљиво.

— Остани у Мостару, па је узми! Ево ти и моје куће и мога свега, па нек је ваше ... Ја и тако нећу дуго ... па ето ...

Ибрахим-бег замишљено одмахну главом.

— Не могу тако, — рече. — Не могу се ја маскарит' са мојом главом. Него, ако хоћеш, хајде и ти с нама.

Тужан осмјех разли се по Махмут-агином лицу.

— А̏ја! То је још грђе! — рече. — Како би ја, под старос', оставио Мостар?... Овђе су ми и дȇде живили и умирали, па, бива, да ја оставим кости у туђем вилајету? Па колико сам се ја крвио за ову земљу, па да све оставим и заборавим?... Јок!... Не могу!

— Е, онда нема ништа! — рече Ибрахим-бег тужно. — Тако ми је зар суђено.

И блијед као мртвац устаде, учини темена и одапе из собе.

А Махмут-ага погледа за њим, па као да му се гуја сави око срца, тако га нешто ледно текну у прсима. Очи му бијаху пуне суза и у мало да није заплакао.

— Тако је зар суђено, — рече и он, па дубоко замишљен поче да хода по соби...

Чим се растао са Махмут-агом, Ибрахим-бег поче да се домишља,

како би нашао други начин, да се дочепа Емине. Сад, кад је видио, да је не може добити, осјети он, да без ње никако живити не може. Сад је тек увидио, колико му је драга и колико би изгубио, кад би се сасвим отргнуо од ње.

— Валахи ће бит' моја, па да се нећу главе наносити! — рече одлучно, након дужега размишљања. — Ја̏ли моја, ја̏ли ничија...

Али ипак није могао за дуго да нађе никаква начина. Обишао је готово читаву Пријечку Страну оборене главе, као да тражи какву изгубљену ствар, — па узалуд!

Једва једном сину му у глави, између других мисли, и једна нова, исто као што сине јасна звјездица између сивих облачина. И он као да се мало разведри. Танко руменило разли му се по лицу, а на уснама му затрепта осмјејак, али не онај њежни и благи осмјејак, него некако и пркосан и поругљив... Но као да се сам од себе застидио ради тога, он

се опет уозбиљи и тихим корацима упути се кући.

А кад се спустио акшам и све се умирило, изађе он из своје собе, па пође полахко у Махмут-агину башчу. Ту, кроз уски капиџик, разговарао се он често пута са Емином, па је одлучио, да се и вечерас разговори. Но сваки пут до сада ишао је он весео и безбрижан, — а вечерас иђаше са неком стрепњом у срцу, јер није био сигуран, да ће се све добро свршити.

Кад је већ ступио у башчу, опази, да Емина није за капиџиком. Он се полако саге, узе један каменчић и баци га у њезине пенџере. Пенџер ситно звекну, а одмах за тим отвори се један канат, иза кога се помоли Еминина глава . . . Кад она опази Ибрахим-бега, весело се осмјехну, климну му главом и затвори пенџер.

Ибрахим-бег се прислони уз капиџик.

Мало за тим, зачуше се тихи кораци и — Емина откучи капиџик.

Ноћ, дивна ноћ обасјана мјесечином раширила се свуда; све је мирно, па и птице и дрвеће као да мртвим сном спавају, — а њих двоје стали једно према другоме, па се гледају.

— Што ме ниси чекала? — запита је он пријекорним гласом.

— Нисам знала, да ћеш доћ'.

Ибрахим-бег је погледа.

— Ниси знала?

— Јок.

— Зар ти бабо није ништа казив'о?

— Није.

Он се чисто обрадова овоме гласу. Волио је, да јој он сам све каже.

— А знаш ли, да ја иђем из Мостара? — запита је.

Емина не проговори ни ријечи, него га престрављено погледа и задрхта у цијелом тијелу. Ноге јој се чисто посјекоше и она се прислони уз капиџик, да не падне.

— Не смим више овђе остат'... — рече опет.

Њој ударише сузе на очи и зајеца као какво дијете.

А њему се ражали, па јој приступи ближе.

— Што плачеш? — запита. — Зар ти је жао?

Она не одговори ништа, него још јаче сакри лице рукама и јецаше.

— Не бој се! рече он. — Ако ћу и отић', ја не мислим тебе остављати... Ја сам се закл'о, да ћеш ти бити моја, ја̏ли ничија.

— Па што ми то одмах не кажеш? рече она безазлено.

А он је стисну за ручицу, па прошапћа:

— Нисам мог'о... Ти знаш, да је ваљало да питам ба́бу.

— Па шта је?

— Он не да, да се раставиш с њиме. Он неће да остави Мостара него ми вели, да ја останем у Мостару, па да ће ми те дат'... А ја не могу остати...

Емина се опет снєвесели. Сад јој тек дође у памет, да, у толиким ње-

зиним слатким сновима о Стамболу и стамболском живовању, није ни помислила на растанак са оцем. Ни помислила није, да он неће оставити свога Мостара и поћи за њима... А она да остави њега?... То јој ни на крај памети било није.

— Па шта ћемо? — запита тужним гласом.

— Липо ћемо, — рече он. — Ти ћеш поћ' са мном, без његова знања... Па кад ми утекнемо у Турску, онда ћемо и њега зовнути... Он ће се мало најутити, па ће се и одљутити.

Емина га погледа у пола престрашено. Зар она да учини нешто без очина знања? Та прије га је питала за сваку ситницу, а сад да то учини.

— Не могу тако, — рече. — Зар да га оставим сама?... Нема од тога ништа...

Ибрахим-бег уздрхта.

— Зар ме не бегенишеш?

— Ја не велим; ама не могу оставит' бабу. Шта ће он без мене?

— Нема ту: шта ће. Или бирај мене, ја̏ли њега.

Емина се замисли. Сирота! На двије је ватре горила. Њено срце воли и једнога и другога, па како сад, уједанпут, да пресуди, који јој је дражи?

— Бирај! — рече бег. — Хоћеш ли са мном?

У његову гласу бијаше нешто заповједнички, на што се Емина није навикнула, и то је немило текну.

— Нећу, — рече полахко затим, и подиже главу.

Ибрахим-бег се одмакну од каната.

— Добро, — рече. — Немој! Ја иђем, а ти остани с ба́бом... Ја знам, да ће ти с њиме бити боље и да ће ти он нађ' момка дражег и лившега од мене... А мени како Бог да̂...

И он пође.

Емина је стајала као укопана. Као оштар нож такнуше је његове

ријечи, а кад пође, као да јој неко ухвати за прса и живо јој срце ишчупа из њих. И на један мах, ни сама не знајући како, она крочи у башчу и, пруживши обје руке према Ибрахим-бегу, зовну га:

— Ибрахим-бег!

Он, као да се надао томе, одмах стаде.

— Шта је? Хоћеш ли?

— Хоћу, — изговори она дрхћући од узбуђења.

XVII.

Освануло дивно прамаљетње јутро. Уранила ласта, па, вијући се изнад башче, цвркуће и извија најљепше пјесме. Красне воћке окитиле се бијелим бехаром, као да је николски снијег попадао по њима, а читави ројеви ситних пчелица облијећу око њих непрестано зузукајући. Из траве помолили су главе и господарасти зумбули и мирисава љубичица, у чијим круницама трепери бисерна капљица росе, исто као суза

у плавом оку љепоте дјевојке. Њихов мирис опија те и заноси, као мирис светитељске душе и ти се, међу њима, осјећаш далеко лакши, здравији и расположенији.

Стари Махмут-ага устао је недавно, па, онако необучен, у бијелим танким гаћама и још тањој кошуљи, стао је на пенџер и гледа у башчу. Два дана су прошла, од како му је Ибрахим-бег искао Емину, и он још није могао да се отресе разних мисли, што су му серојиле у глави. Он је једнако смишљао у себи десет разних планова, како би бега у Мостару зауставио и од свих десет, ни један му се није чинио подесан.

Па и сада је, гледајући у башчу, кројио у себи баш једанаести план, и очекивао је, кад ће му Емина, по обичају, донијети кахву.

Но он је чекао прилично дуго, а ње никако нема.

Шта ли јој је? — помисли у себи, — ја̏ли је преспала, ја̏ли је хаста...

Чим му дође мисао о хасталуку,[1]) он одмах скочи и пође њезиној соби... Кад је дошао до врата, он куцну... Никаква одговора... Он куцну још јаче... И опет ништа. Махмут-аги заигра срце; (а заиграло би му увијек, кад се за нешто плаши)... Он уприје у врата, отвори собу и погледа унутра...

Но тамо не бијаше никога.

— Емина! — викну Махмут-ага, као да не вјерује својим рођеним очима.

Па — никаква одзива...

Махмут-ага прође кроз читаву кућу једнако вичући, па опет ништа. Он као да наслути шта је у ствари, па као сухманит потрча у башчу.

— Емина! — викну што може јаче, а глас му постао загушљив, храпав и, при том, некако тужан, очајнички.

Па и ту ништа. Неколико врабаца поплашише се и прнуше му изнад главе, а он стајаше као кип,

[1]) Болест.

укочен, блијед, избуљених очију и стиснутих шака... У тај мах нити је што знао, ни мислио, као човјек, који се освјешћује након наступа падавице... Једва једном као да се мало прибра и тад јекну и заплака... Сузе су често пута добар лијек против унутрашњег немира и туге, те као да се и Махмут-ага мало боље разабра иза њих.... Но сад бијаше страшнији.... Очи му сијеваху, а вилице играху од раздражености и он, онако обучен, истрча на сокак.

Први човјек, којега је срео, био је Мемиш-ага. Он се зачуди, кад угледа јарана онаквога.

— Шта ти је? — запита.

— Ништа... Нестало ми Емине; одговори Махмут-ага љутито.

Мемиш-ага се пљесну рукама.

— Ето! К'о да сам знао!

— Како?

— Нестало је и Ибрахим-бега, — одговори Мемиш-ага.

Махмут-ага стаде. Овај одговор, наравно, да га није изненадио, али га зато још више распали.

— Крмак! — викну. — То ми је фала, што сам га онако дочекив'о.

— Па шта ћеш? — рече Мемиш-ага. — Он је уфатио себи селамет, па ти није фајде, да радиш што било... Најбоље да одеш дома, па да се мало сабереш...

Махмут-ага дубоко уздахну и врати се кући.

А пред подне, кад су дошли неки пријатељи, да га обиђу, затекли су га у башчи... Био је блијед, а очи му поцрвениле, — као да је плакао. Салих-ага и Мемиш-ага почеше одмах да га тјеше и разговарају.

— Тако је то, — рече Салих-ага, — то јој је било у чело записано, кад се родила... Она није крива... Није то како ми хоћемо, вёт како Бог даде.

Махмут-ага узви обрвама и погледа га.

— Није тако! — рече. — Она је мене оставила! Дражи јој је био онај домуз од мене... Да Бог да,

ни на барјам да не буде мирна с њиме, — Алах версум!

— Не куни! — дочека Мемиш-ага, — не ваља клети своје дите... То је ђунах!...[1])

— Она није моје дите! — дочека Махмут-ага још жешће. — Она је Влахиња, јер Влахиње тако раде... Нећу више ни да чујем за њу.... Јок!... Отрешћу је се, к'о да је никад својим очима нисам видио....

И најпошље шта су знали, него ушутише и Салих-ага и Мемиш-ага. Јер и ако нијесу изговарали, а оно су у себи били тврдо увјерени, да Махмут-ага има право... Због тога нијесу вољни били ни да сједе дуго, него се, наскоро, дигоше и одоше, — а Махмут-ага и даље остаде у соби.

Неко вријеме сједио је замишљен, оборене главе, а тада се диже и хтједе да пође у башчу.

И изишао је из собе, па се упутио басамацима....

Но у тај мах, паде му поглед на Еминину собу.

[2]) Грехота.

— *Она* је ту била! ... *Она* је ту спавала! — као да проговори неки глас из њега .... И он застаде, па погледа у собу .... Срце му и сада заигра и, — као да га неко гурну, — он уљезе тамо и поче да разгледа на све стране .... Све је било у своме реду — само Емине нема ... Ено и њезиних јастука, поређаних један до другога; ено јој бојали сандука, у које је рухо остављала; а ено јој о чивији њезине јечерме и димија, што их је сваки дан носила! Махмут-ага погледа тамо, па му се учини, као да у њима угледа њезин стас пред собом ... Он се дуже није могао задржати, него им прилети, скиде их са чивије, па паде на шиљту љубећи их... Сузе му се и опет отргоше из очију и он грцајући поче набрајати и тепати:

— Ди си ми отишла? .... Што си оставила свог ба́бу? .... Зар те неко може боље миловат'? .... Ко ће сад са мном бит' ...? Ко ће ме грлит' и љубит' ...? Коме ли ћу до-

носит' пешћеше[1])?... Ост'о сам сâм, к'о сухо дрво, без игди икога...

И тако плачући паде му на памет, како је пред својим јаранима проклињао...

— Нисам им'о мозга! — рече... — Био сам махнит!... Халали ми, јање моје; Бог ти дао селамет и свако добро!

Па још јаче притиште оне димије и поче да се с њима разговара. О башчи више ни мислио није.

XVIII.

Други дан, пошто је Махмут-агу задесила несрећа, изишао је Алија у чаршију. Он се сада прилично опоравио, те и ако је изгледао још блијед, због губитка толике крви, ипак се осјећао здрав и могао је радити као и прије. По своме обичају, он није могао да љењује, него је одважно наставио оно, што је почео, а тим више, што му се дружина знатно умножила, нарочито од онога дана,

[1]) поклоне.

од када и Јусуф-ага дође њему и помири се.

Овај стари ага и ако није још могао потпуно да разумије млађарију, ипак је почео мало по мало, да појима, шта они хоће, те и ако није био занешен поборник, а оно није сада био ни противник — и то је било доста. Он је непрестано хвалио Алију као јунака и „поштена момка“, те му је и на тај начин прибавио неколико старијих присталица.

Први хабер,[1]) што га је Алија у чаршији чуо, било је — Еминино бјегство.

То му исприча Ђул-ага, а потврдише и многи јарани и сви бијаху неописано весели, ради Махмут-агине несреће. Они су били тврдо увјерени, да ће и Алија дијелити то њихово расположење и жестоко се зачудише, кад на његову лицу не опазише никакве промјене, због тога хабера.

Он само климну главом и замисли се, а затим се горко осмјехну.

— Ја сам се и над'о томе!, —

---

[1]) Глас.

рече. — А видите, није то само Махмут-агина срамота, него и наша... Какви смо ми момци, какви ли смо људи, кад пушћасмо, да нам испред носа одведе дивојку, па да нам се смије иза леђа? Ми смо криви, што му нисмо пребили ноге, па да видите, би ли онда тако учинио....

На ове ријечи сви јарани оборише главе. Сви су увидили, да Алија има право. Њима се допадоше његове ријечи, а још више његова племенитост према једноме од најљућих непријатеља и противника.

Чак и Салих-ага, кад је чуо за те ријечи, казао је, да је Алија „кршан" момак, а дотле је против њега просипао свакакве псовке, као и други.

Он није могао да отрпи, а да не оде Махмут-аги.

— Знаш ли шта ти Алија говори? — запита још са врата.

— Свêти ми се! — рече Махмут-ага. — Томе сам се и над'о...

— Јок! — дочека Салих-ага. — он баш говори липо.

И потанко поче да му прича све, што је чуо. Он је причао полако, све развлачећи ријеч по ријеч, а Махмут-ага слушао га је са напетом пажњом. Кад је Салих-ага свршио, Махмут-ага само уздахну.

— Је ли то све истина? — запита.

— Истинска истина.

Махмут-ага се, са два прста, ухвати за бркове, па онако, преко зуба, промрмља:

— Чудо ми је! . . . А ја сам њега само злом задужио . . . . А, валахи, немамо много младића к'о што је он . . . Плах је и ангир, ама је чиста срца . . . Ето то се сад види.

— Тако и ја велим, — рече Салих-ага, — па се сад вазда кајем, што с Муј-агом онако учинисмо.

— Онда су нас шејтани на зло навели! . . . Нисмо имали памети ни мрве . . . Јадан Муј-ага!

Ту обојица ушутише. Махмут-ага једнако мељављаше бркове међу прстима, а Салих-ага грискаше нокте.

Док, у тај час, одјекну са мунаре јасни глас мујезина „Алах

екбер“ .... И обојица се подигоше, да узму абдест.

Од тога дана, Махмут-ага је, што ’но ријеч, „положио оружје.“ Међу свијет излазио је врло мало, а и кад би изишао, или је шутио, или је говорио о каквим ситницама. Нити Алију, нити Ибрахим-бега није узимао у уста. Шта више за овога пошљедњега није хтио ни да чује, те су га ради тога, сви његови пријатељи штедили и, у његову присуству, чували се, да спомену бегово име ... Па и хваљење и истицање самог себе досадило је Махмут-аги, те је свакоме изгледало, да ово више није онај човјек, него са свим други: нов и готово непознат. Још му је најмилије било, да вјечито пуши и да пије црну кахву, као да је тиме хтио да разгали оне црне мисли, које га толико тиштаху.

А када није био у друштву, тад је најрадије ишао у своју башчу и тамо радио. Садио је и каламио младе воћке, окопавао „оџаке“ и сијао разна

сјемења од поврћа. Поред тога, врло се је често бавио око два три улишта.[1]) Зујање пчела веома му је годило и он је могао по читав сахат, подбочен на једну руку, гледати, како улијећу и излијећу кроз оне мале рупице при дну улишта. Он се је с њима и разговарао: тепао им и корио их као да је увјерен, да га потпуно разумију . . . Кад би сунце припеклò, или кад би се уморио на послу, тад би сио под гранату мурву[1]) да се одмара на трави. Затурио би руке под главу и тако бленуо више себе у лиснате гране мурвине дуго и дуго . . . . Читавиројеви мисли мотљали су му се по глави и он није био у стању, да их скупи и прибере. А кад му је, на крају крајева, и лежање дотужило, устао би, запалио лулу и ходао покрај оџакâ. мумлајући, климајући главом и мичући рукама, тако, да, кад би га ко год са стране посматрао, мислио би, е се са неким разговара.

[1]) Кошнице.

[2]) Дуд.

О сиромах! Колики ли је терет носио на души.

XIX.

Једнога дана одјекну глас кроз читав Мостар, да се је из Стамбола, са огромном војском кренуо моћни Сердар Екрем-Омер-Паша, да умири Босну, у којој се узнемирени духови сасвим узбунише... И овај глас потресе свакога, — и старо и младо... Као што сироти сељак страхује од мутних и црних облака, кад се љети, потмуло роптајући, почну мотљати небом, да му не донесу град, који ће му сву љетину уништити тако су се сада готово сви бојали велике војске султанове. Јер није сумње, да ће ова иста војска, након свога силовања у Босни, походити и кршну Херцеговину, пошто се у Стамболу дознало за херцеговачке незадовољнике и противнике Османлија, а и сам моћни Али-паша био је оцрњен као такав.

Чудновато је сада било погледати оне, прије ведре и поносите старце,

како забринута лица иду чаршијом и ту се сретају један с другијем и тихо се дошаптавају, замишљено климајући главама и узвијајући обрвама. Многи нијесу смјели ни да изађу из кућа, него су их туде примали пријатеље и затворени у собу, између четири зида, повјерљиво се разговараху.

Па и млађарија није више онако обијесна као прије. Истина, нашао би се који, да накриви фес и безбрижно прође чаршијом, ама већина их иду озбиљни и кротки.

Алија је тога дана био на селу, те су сви жељно очекивали, да се он врати, те да чују и његово мишљење. Његова ријеч била им је најмјеродавнија и они, и ако су толико страховали, нијесу хтјели, нити су се трудили да шта мисле или предузимљу, док он не дође.

— Он зна, шта ваља радит', — говорили су сви, па су му поручили, да не оклијева, него да одмах долази.

Међутим је и љубимац Али-паше, Кавазбаша, сам у себи смишљао, да

ће бити најбоље ако Херцеговци дочекају султанову војску; — али ни он није хтио да се истакне до доласка Алијина. А сâм Али-паша није био вољан ништа да предузима, него је читаву ствар повјерио Кавазбаши.

Другога дана, врло рано, дошао је Алија. Кавазбаша га је дочекао у кући, те прије него што је и отпочинути могао, исприча му све, шта је у ствари.

Алија се осмјехну.

— Па липо је то, — рече.

— Шта мислиш? Како? — запита Кавазбаша, и ухвативши се за браду, погледа у њега.

— Тако. Сад треба да се познамо и огледамо. Јали да постанемо господари, ја да останемо робови.

— Па шта велиш?

Алија устаде и дохвати пушку.

— Велим, да се побијемо са Омером. Док су нам главе на раменима, он неће у Херцеговину! А ако изгинемо, — онда и нема ништа.

— То сам и ја мислио! — кликну Кавазбаша весело. — Побиђемо се, јакако. Зар поред нашега паше, да нам неко други заповида?... Јок!... Док је он у животу, његакара ћемо и слушати, а више никогара!

— Тако је!

И обојица заједно кренуше у чаршију.

Као што већ рекосмо, свијет је жељно очекивао, шта ће Алија рећи... И сада, кад се он појавио, дочекаше га, као неког господара, коме су сви потчињени....

А Алија весео погледа од једнога до другога, па се малко накашља... Сви готово зауставише дисање, јер су знали, да ће сада говорити.

И он поче:

— Ех, ево нам господâрâ из Стамбола! — викну. — Безбели они тамо мисле да смо ми дйца, коју треба добро ишибат'... К'о да ми не знамо шта радимо и к'о да немамо свога господара.

— Тако је! — изустише неки.

— Jȁ. Па ако нам дођу, онда ће од нас бит' свашта. Ви знате какви су они . . . Ни један наш неће се наносити главе . . . .

— Ја . . .

— Ама ми не дамо тако! Ми ћемо се бранит' и погинут' ко људи. Дочекаћемо их, па ко зна чији ће бит' мејдан! . . . Ја велим да се биіемо и нека нас води Кавазбаша . . . Хоћете ли? . . .

— Хоћемо! — гракнуше сви.

И ужурбаше се као пчеле. У један час, сваки се измијени и мјесто првашње бриге и страха, на њихову лицу огледаше се сада одважност и жеља за бојем. Сви почеше да се љубе и да се братиме, те се заклињаху, да попустити неће, док им и кап крви кроз жиле тече. А Кавазбаша је једнако ишао између њих и разговарао се час са једним, а час са другијем. Он их је, на свој начин, такођер соколио и говорио, како он знаде војску предводити.

И док су они били у највишем

разговору, бȁхну међу њих Махмут-ага. О рамену објесио дугу шишану, припасао криву сабљу сребром окована, а за пасом му двије мале пушке и велики нож, чији држак бијаше позлаћен и окићен разним камењем.

— Ево и мене! — викну он, чим дође. Куд су сва моја браћа, нек сам и ја!... Кад они гину, валахи, нека и ја гинем... А мој живот и тако не ваља и ја не тражим ништа, него смрт... И сад сам ваш!

— Аферим! Таки нам и требају! — заграјаше многи и опколише га.

Међу њима је био и Јусуф-ага.

Махмут-ага га опази.

— Јусуф-ага! — викну он. — Халали ми! Омрдзили смо се, а ни са шта... *Сад* треба, да смо сви заједно.

Јусуф-ага не бијаше у стању ни ријечи да проговори. Он му приступи и загрли га, — и обојица остадоше дуго у томе загрљају. Њима се придружише и Мемиш-ага и Салих-ага.

И сва четворица заједно пођоше да се спремају.

За њима пођоше и остали.

И разви се велики барјак, у рукама младога и јуначнога барјактара, а око њега окупила се храбра војска, састављена све од самих дичних Херцеговаца, — а понајвише Мостараца. Пред војском је Кавазбаша, који, док се још није пошло стоји одвојен и разговара се са неколицином старијих људи. Поред њега је и Алија, а недалеко стоје и Махмут-ага, Јусуф-ага са Мемиш-агом и Салих-агом. Око војске окупило се још неколико стараца, који су се избојевали, па сад више не могу да владају оружјем; осим њих има још и много дјеце, која су надала вику и дреку, да уши заглуше. А има их још неколико, који су дошли да се халале[1]) један са другијем. На једној страни растаје се брат са братом, а на другој отац са сином, али ни једноме не видиш сузе у оку, него се држе храбро и

[1]) Опросте.

и јуначки, као што јунацима и доликује. На лицима ратника могло се читати *„не бојте се!“* а на лицима пратилаца *„не obрукајте нас!“*

Док, у нека доба, ударише бубњи, а писну борија. Кавазбаша се одвоји од пријатеља и стаде пред војску, а сви ратници поредаше се.

И војска пође.

— Ејвала! — довикују ратници.

— Еј сâдиле! Алах селамет! — вичу пратиоци гледајући за њима...

*
* *

Мјесто славе и слободе, о којој се толико сањало настаде пропаст и несрећа.... Силна војска сердара Омер-паше, дочекала је јуначку војску херцеговачку код Борака, и разбила сасвим. И Јусуф-ага и Салих-ага, са Махмут-агом јуначки погибоше, а само остаде Мемиш-ага, па и он тешко рањен. Алија је погинуо још прије њих, а Кавазбаша, преко Фоче, побјеже у Далмацију. Изгибоше многи и многи дични јунаци, а остали

се повукоше натраг и не помишљајући више на окршај са царском војском.

И Омер-паша дође у Мостар. Главна му је намјера била, да Али-пашу жива ухвати .... Паша је, може се рећи, на пријевари, ухваћен, и сјутра дан морао је кроз читав Мостар да на мазги пројаше и то наопако узјахан. То је било највеће понижење, које се могло нанијети, како паши, тако и свима агама и беговима.

И кад пашу везана послаше пут Стамбола, све се утиша и смири. Као иза грдне олујине, која је толико зла починила, кад читава природа изгледа изморена и као у неком дремежу, тако је све задријемало и у Мостару.

*
* *

Жарко љето наново је дошло. Башча је озеленила, воћке су сазреле, дјетелина је нађикала виша него икада и, при лахком лахору, таласала се као какво мало језерце, — и све је било по староме, само

што сада нема оних старих, оних добрих јарана, да се састану и да егленишу као прије. Њихово мјесто изгледа као разорено гнијездо, из кога су се мале тичице давно разбјегле, па онако пусто зјапи без пјесме, без живота . . .

А Неретва шуми, тужно шуми журећи се бескрајноме Јадранскоме мору . . . .

